

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

УДК: 891.550 (09)

ББК: 83.3 Тадж.

Н-13

Ба ҳуқуқи дастнавис

НАБИЕВА МЕҲРАНГЕЗ НАЗАРОВНА

**МУҲАММАДҶОНИ ШАКУРИИ БУХОРОӢ - МУҲАҚҚИҚИ
ТАЪРИХИ АДАБИӢТИ ТОҶИК**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ
аз рӯйи ихтисоси 10.01.01. – Адабиёти тоҷик

Душанбе – 2021

Кори диссертатсионӣ дар кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба анҷом расидааст.

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ

Муқарризони расмӣ: доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудир кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ
Салихов Шамсиддин Аслиддинович

номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти ҷаҳони Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
Аминов Азим Садыкович

Муассисаи тақриздиханда: Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳимояи диссертатсия «_____» _____ соли 20____, соати _____ дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-022 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, Бинои 10, Толори Шӯрои олимони факултети филология) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tnu.tj ва дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «_____» _____ соли 20____ фиристода шуд.

**Котиби илмии
Шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ,
дотсент**

Гулназарзода Ж.

ТАВСИФИ УМУМИИ ҚОР

Аҳаммияти мавзӯ. Адабиётшиносии давраи нави тоҷик, ки аз асари устод Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) оғоз гардидааст, дар солҳои 30-ум ва 40-уми садаи ХХ тавассути асару мақола ва тақризҳои суханшиносону адибоне чун С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, И.С. Брагинский, Обид Исмаилов, Ҳ.Юсуфӣ, Л.Бузургзода, Х.Мирзозода ба зинаи нави инкишоф ворид гардид. Ҳарчанд ки мафкураи ҳоким ва методи ба ном реализми сотсиалистӣ боиси маҳдудияти таҳлилу таҳқиқи ҷанбаи ҳунарии осори бадеӣ мегардид, вале андешаҳои таҳлилии суханшиносони мазкур дар пояи назму насри милли қарор дошта, саҳми адибон дар ташаккули тафаккури адабӣ мавриди баррасии илмӣ қарор мегирифт.

Дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ насли нави адабиётшиносон ва нокидон чун А.Мирзоев, Х.Мирзозода, Н.Маъсумӣ, Р. Ҳошим, В.Асрорӣ, С.Табаров, Р.Ҳодизода, Ю.Бобоев, А.Маниёзов, Л.Демидчик, А.Сайфуллоев, Х.Отахонова, Ҷ. Бобокалонова арзи ҳастӣ намуданд, ки онҳо осори адибони классик ва муосири тоҷикро аз лиҳози ҳунари нигорандагӣ, масъалаҳои поэтикӣ, жанру сабки адабӣ, равобити адабӣ ва анъанаву навоарӣ ба таҳлилу таҳқиқи гирифтанд. Яке аз донишмандони маъруфе, ки асарҳои аз нимаи дуоми солҳои 40-уми садаи ХХ сар карда, дар муддати зиёда аз 60 сол дар Тоҷикистон ва берун аз он ба таърифи расидаанд ва дар ҳаллу фасли бисёр масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ ҳиссаи басо муносиб гузоштааст, Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ (М.Ш. Шукуров) мебошад. Асарҳои сершумори ин донишманд ва олими барҷаста дорои арзишҳои баланд ва дастовардҳои назаррасанд ва бо равишҳои тоза таҳқиқ ва асосҳои қавии худ чун роҳнамои мутахассисони соҳаи филология қиматдоранд. Хидматҳои ӯ дар роҳи таҳқиқи масъалаҳои назарӣ ва амалии адабиёти гузаштаи форсу тоҷик ва мушкилоти адабиёти муосири тоҷик беназир аст.

Омӯзиши аҳвол ва осори илмӣ ин донишманд, назарияҳои илмиву адабӣ, моҳият, усул, сабки таҳқиқ ва саҳми ӯ дар омӯзиши масоили таърихи адабиёт хеле муҳим буда, барои инкишофи илми адабиётшиносии муосир судманд мебошанд.

Ин донишманд тавонист дар тӯли фаъолияти илмӣ хеш як мактаби бузурги адабиётшиносиро бо равиши хоса таъсис бидиҳад. Таҳлилҳои объективона ва воқеъбинона, нуқтаи назар ва равиши таҳқиқи муҳаққиқ Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ аз дигар адабиётшиносон фарқ мекунад.

Муҳаққиқ ба масъалаҳои таъсири адабиёти шифоҳии халқ ба осори адабӣ, ҳамчун заминаи бозғамод хизмат намудани адабиёти классикии тоҷик ба таҳаввулу пешрафти адабиёти давраи навини тоҷик, дар қолабҳои гуногуни анъанавӣ ҷойгузин гардидани мавзӯҳои иҷтимоиву сиёсии замони ҳукмрон аҳаммияти бештаре зоҳир намудааст.

Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ аз яке муҳаққиқони ҳаёт ва осори устод Садриддин Айнӣ буда, дар ин замина таҳқиқоти фарогирро анҷом дода, заминаҳои таърихӣ сарчашмаи истеъдод ва ҳунари Айниро муайян менамояд.

Дар диссертатсия як самти фарогир ва пурбори осори гуногунпаҳлуи Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ, ки ба пажӯҳиши таърихи адабиёти тоҷик бастагӣ дорад, мавриди таҳлилу таҳқиқи муфассал қарор гирифтааст.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Фаъолияти илмӣ устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ ҳамчун муҳаққиқи таърихи адабиёти форсу тоҷик тавачҷуҳи адабиётшиносонро ханӯз дар ибтидои солҳои 50-уми садаи ХХ ҷиддан ҷалб намуда буд. Донишманди муътабар И.С. Брагинский оид ба рисолаи номзадӣ Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ дар мавзӯи «Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии

«Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ» (1952) гуфтааст: «Камина... бояд иқроӣ кунам, ки аз мутолиаи рисолаи мазкури олими он вақт тамоман ҷавони тоҷик бакуллӣ тасхир шудам»¹.

Баъдҳо оид ба фаъолияти адабиётшиносӣ, аз ҷумла, пажӯҳишоти дар соҳаи таърихи адабиёти тоҷик анҷомдодаи муҳаққиқ донишмандони зиёди ватаниву хориҷӣ, чун Г.Ломидзе, М.Пархоменко, И.Бечка, В.Озеров, А.Насриддинов, А.Сатторзода, А.Маниёзов, Л.Демидчик, Х.Отахонова, А.Абдуманнонов, Валӣ Самад, Ҷ.Бақозода, А.Давронов, М.Хочаева, Ш.Раҳмонов, М.Рачабӣ, У.Ғаффоров, П.Гулмурод, Ю.Акбаров... изҳори ақида кардаанд. Соли 1986 «Бахти инсонӣ асил» ном мақолаи узви вобастаи АИ ИҶШС Г.Ломидзе ба таъб мерасад, ки дар он, аз ҷумла омадааст: «М.Ш. Шукуров барои адабиёти тоҷик, барои халқи азизи тоҷик, барои маданияти сермиллати советӣ бисёр, ниҳоят бисёр хидмат кард... Завқи комили эстетикӣ, дониши хеле васеъ, борикбинию жарфоӣ хирад Муҳаммадҷон Шарифовичро дар арсаи маданияти советии тоҷик ҷою мақоми ҳассос додаанд»².

Дар мақолаи Рачабӣ М.С. «Насри тоҷикӣ дар оинаи адабиётшиносӣ танқид» услуби тозаи илмӣ Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ, ки ҳам рукнҳои адабиётшиносӣ ва ҳам рукнҳои забоншиносиро фароҳам мегирад, мавриди баррасӣ қарор гирифта, таъкид мегардад, ки: «Чунин ҷасорати илмӣ М.Шукуров алҳол ҳосили пурфайз дод ва зарурати омӯзиши яклухти эҷодиёти гуногунсоҳаи С.Улуғзода, Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалилу Ф.Муҳаммадиевро бо тамоми ҷиддият пеш гузошт. Ҷамчунин аз ин назаргоҳ ҷашм дӯхтан ба эҷодиёти сардафтари адабиёти шӯравии тоҷикӣ устод Айнӣ оғоз гардид»³.

Агар мақолаи М.Рачабӣ фаъолияти адабиётшиносии Муҳаммадҷони Шакурии Бухороиро то соли 1987 дар бар гирад, пас мақолаи А. Сатторзода «Донишманде бо ақли ҳамеша ҷавон ва ҷӯё» соли 2006 таълиф ёфта, фаъолияти гуногунсоҳаи илмӣ ин донишманди маъруфро басо муфассал баррасӣ менамояд. Маълум, ки дар замони Истиқлолияти Тоҷикистон зарурати таҷдиди назар намудани таърихи адабиёти давраи нави тоҷик пеш омад ва яке аз муҳаққиқоне, ки ин масъаларо бо тамоми ҷиддият ба миён гузошта, худ дар ин соҳа фаъолияти густурдае анҷом дод ва мақолаҳои аз диди нав таълиф намудаашро дар асари «Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист» (Душанбе, 2006. - 456 с.) гирдоварӣ кард, устод М.Ш. Бухороӣ буд. А. Сатторзода ба ин асар чунин баҳо медиҳад: «Китоби нави ӯ «Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист» ҳам на танҳо дар фаъолияти эҷодии муаллиф, балки дар адабиётшиносии тоҷикӣ саҳифаи тозаеро боз менамояд. Зеро бори нахуст дар илму адаби имрӯзаи тоҷикӣ бо истифода аз фазои мусоиди илмӣ пас аз дигаргуниҳои куллие, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии кишвар ба вучуд омад, адабиёти муосири тоҷикӣ ба тамомӣ бидуни сарфи назар карданҳо ба тақозои мафкураи ҳукмрони давр ва усули иҷтимоиятгароии дурушти танқиди ҳизбӣ ба доираи тадқиқ кашида шудааст»⁴.

Дар баъзе мақолаҳо, аз ҷумла дар мақолаи П.Гулмурод «Мактаби Шакурӣ устодон ва шогирдон» сухан аз мактаби адабиётшиносии устод М.Ш. Бухороӣ меравад. П.Гулмурод барҳақ таъкид мекунад, ки маҳз Истиқлолияти Тоҷикистон ба ин донишманд неруи пурқуввати тадқиқотӣ ва таҳлилӣ ато намуд: «Он мактаби илмӣ академик Шакурӣ аст, ки дар илми филологияи мамлакат яке аз мактабҳои

¹ Абармарди илму фарҳанг (маҷмӯаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М.Шакурӣ). – Душанбе: Дониш, 2006. – С.37.

² Ҷамон ҷо: -С.39.

³ Рачабӣ, М. Ба фикри ман / М.Рачабӣ. – Душанбе, 2003. – С.213.

⁴ Сатторзода, А. Донишманде бо ақли ҳамеша ҷавон ва ҷӯё / А.Сатторзода, // Омӯзгор. – 2006. – 24 окт. – С.8-9.

маъруфу сермахсул маҳсуб мешавад. Ҳарчанд чун олими баркамол ва маъруф соҳибмухтории кишварро истиқбол намуд, истиқлолияти комили сиёсиву иҷтимоии мамлакат ба академик Шакурӣ қувваву илҳоми тозаи илмиву эҷодӣ бахшид»¹.

Бо вучуди ин ҳама мақола ва тақризу гузоришҳо, оид ба фаъолияти густурдаи илмии академик М.Ш. Бухорӣ ханӯз асари монографияе ба вучуд наомадааст.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ. Мақсади асосии таълифи диссертатсия таҳлил ва баррасии комплекси фаъолияти илмии академик Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ – вобаста ба таърихи адабиёти зиёда аз ҳазорсолаи классикӣ ва муосири тоҷик мебошад.

Аз маводи зиндагиномаи адабиётшинос бармеояд, ки ин донишманд тамоми умрашро бо ихлосмандӣ ва дилбастагии комил сарфи омӯзиш, таҳқиқу баррасии адабиёти классикӣ ва адабиёти давраи нави тоҷик намудааст. Аз ин рӯ, нақш ва ҷойгоҳи ӯ дар адабиётшиносии тоҷик хеле барҷаста ба назар меояд, аммо аз таҳқиқу таҳлили мавзӯи равшан гашт, ки нақш ва ҷойгоҳи олим дар илми адабиётшиносии тоҷик ба қадри мукамал таҳқиқ ва арзёбӣ нагардидааст.

Барои ҳалли фасли муносиби мавзӯи диссертант вазифадор шудааст, ки:

– ҷараёни зиндагии академик М.Ш. Бухорӣ дар иртибот ба фаъолияти илмӣ ва иҷтимоии адабиётшинос баррасӣ намояд;

– дар миёни фаъолияти густурдаи фарҳангӣ саҳми босазои М.Ш. Бухориро чун муҳаққиқи воломақоми таърихи адабиёти тоҷик нишон диҳад;

– саҳми адабиётшиносро дар таҳқиқи проблемаи анъана ва навоарӣ дар осори адибони классики тоҷик муайян намояд;

– муносибати муҳаққиқро ба адабиёти давраи нави тоҷик ва вижаҳои шакливу мундариҷавии он баррасӣ намояд;

– бо истифода аз принсипи аз кулл ба ҷузъ ҳиссаи муносиби адабиётшиносро дар омӯзиш ва таҳқиқи ҳаёту осори устод С.Айнӣ муайян созад.

Сарчашмаҳои таҳқиқ осори гаронбаҳои академик М.Ш. Бухорӣ ба ҳисоб мераванд. Ғайр аз ин, қорҳои гуногун, ки аз ягон ҷиҳат оид ба зиндагинома ва осори муҳаққиқ маълумот медиҳанд, истифода гардид. Дар баробари ин, хотироти шифоҳии устод Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ, ки бо номи «Ҳикояҳои оқанда аз ҳаёт» ба таърифи расидааст, мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шуд.

Объекти таҳқиқ. Масъалаҳои умдаи адабиётшиносӣ, аз ҷумла масъалаҳои назарӣ, таҳқиқи адабиёти классик ва муосир, робитаҳои адабӣ, таҳлили муқоисавии адабиёти мамолики хориҷӣ дар фаъолияти адабиётшиносии Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ.

Предмети таҳқиқ. Ҳаёт ва фаъолияти илмии адабиётшиносии Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ ҳамчун муҳаққиқи таърихи адабиёти тоҷик.

Навгониҳои таҳқиқ. Навгониҳои таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст фаъолияти адабиётшиносӣ, махсусан осори ба соҳаи таърихи адабиёти тоҷик бахшидаи муҳаққиқ ба таври комплексӣ дар шакли монографияи мавриди омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқ қарор мегирад. Чунин тарзи фарогири таҳқиқ имкон медиҳад, ки дастовардҳои ин донишманди мумтоз дар соҳаи илму фарҳанги давраи нави тоҷик қомилан ошкор гардида, вижаҳои мактаби адабиётшиносии ӯ муайян карда шавад.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Диссертатсия ҳамчун нахустин пажӯҳиши мукамал ҷойгоҳ ва арзиши осори ба таърихи адабиёти тоҷик

¹ Абармарди илму фарҳанг (маҷмӯаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳномаҳои бахшида ба 80-солагии академик М.Шақурии). – Душанбе: Дониш, 2006. – С.335.

бахшидаи академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухороиро дар адабиётшиносии садаи ХХ тоҷик муайян намуда, таъсири самарабахши онро дар рушду нумуи минбаъдаи илмҳои филологии тоҷик нишон медиҳад. Дар баробари ин, қимати амалии таҳқиқ дар он аст, ки натиҷаҳои асосии он метавонад, дар таълифи минбаъдаи таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик ва адабиёти давраи нави тоҷик истифода шавад. Ҳамчунин, ҳангоми ба вучуд овардани осори адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ, мурағаб сохтани китобҳои дарсии мактабҳои олии филологӣ ба натиҷаи ин диссертатсия муроҷиат кардан мумкин аст.

Асосҳои назарӣ ва методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар асоси принципҳои таърихӣ ва дигар ҷараёнҳои инноватсионие навишта шудааст, ки дар таҷрибаи корҳои илмӣ мусбат арзёбӣ шудаанд. Диссертант дар ҷараёни таҳқиқ аз методҳои таҳлилий ва таърихӣ-муқоисавӣ, ки ҳангоми омӯзиш ва баррасии осори илмӣ васеъ истифода мешаванд, кор гирифта, ба дастовардҳои донишмандони машҳури ватанию хориҷӣ чун Е.Э. Бертелс, С.Айнӣ, И.С. Брагинский, В.М. Жирмунский, Л.Н. Демидчик, Л. Пинхасик, Х. Мирзозода, А.Мирзоев, Ш. Хусейнзода, Р.Ҳодизода, М.Ш. Бухорӣ, С.Табаров, С. Нафисӣ, З. Сафо, А.Сайфуллоев, Х.Отахонова, Х. Шарифов, А.Раҳмонзода, М.Имомзода, А.Кӯчарзода, А.Маҳмадаминов, Ю.Акбарзода, А.Абдуманнон ва дигарон таъя намудааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- Осори илмӣ академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ, чун фароғири муҳимтарин масъалаҳои адабиётшиносии тоҷик дар садаи ХХ ва ибтидои садаи ХХІ, дар рушду нумуи филологияи тоҷик ҳиссаи муносиб мегузорад.

- Муҳаққиқ ба масъалаҳои муҳими адабиёти классикии тоҷик аҳамияти аввалиндараҷа зоҳир намуда, дар пешрафту таҳаввули адабиёти давраи навин ҳамчун заминаи боэътимод хизмат намудани адабиёти куҳанро махсус таъйид менамояд.

- Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ бо фаъолияти пурсамари худ роҳу усулҳои нави таҳлилу таҳқиқи адабиётшиносиро ба мутахассисон пешниҳод намуда, зарурати таҷдиди назар ба адабиёти даврони шӯравиро ба миён гузошт.

- Адабиётшинос масъалаҳои сабку услубро дар насри давраи нави тоҷик баррасӣ намуда, дар мисоли эҷодиёти С.Айнӣ, Ҷ.Икромӣ, С.Улуғзода, П.Толис, Ф.Муҳаммадиев гуногунии сабки фардии нависандаро асоснок намуд.

- Муҳаққиқ дар асоси дастовардҳои назарияпардозони рус ва Аврупо насри андеша ва заминаҳои пайдоиш ва инкишофи онро дар адабиёти тоҷик ба таҳқиқ гирифта, самаранокии роҳи нави тасвири бадеиро асоснок намуд.

- Роҳҳои пайдоиш ва инкишофи шеърӣ навро дар адабиёти тоҷик муайян карда, марҳалаҳои рушди онро дар нимаи аввали садаи ХХ муайян намуд.

- Муҳаққиқ адабиёти маорифпарварии тоҷикро чун марҳалаи нави адабиёт арзёбӣ карда, дар ҳамин замина адабиёти давраи навро ба марҳалаҳо ҷудо намуд. Ин аст, ки осори адабиётшиносии ӯ дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон аҳамияти боз ҳам бештар касб намуд.

Саҳми шахсии муаллиф. Дар бораи фаъолияти адабиётшиносии академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ ба ғайр аз мақолаҳои ҷудогона ва тақризу гузоришҳо то ҳол пажӯҳиши умдае рӯйи кор наомада буд. Бинобар ин, диссертант муайян намудани ҷойгоҳ, арзиши осори ба таърихи адабиёти тоҷик бахшидаи адабиётшинос ва паҳлуҳои норавшани ҳаёту фаъолияти муҳаққиқро таҳқиқу баррасӣ намудааст. Дар диссертатсия ва мақолаҳои нашрнамудаи муаллиф натиҷаи асосии таҳқиқот инъикос ёфтаанд.

Коркард ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ. Мундариҷа ва муҳтавои асосии диссертатсия дар 5 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи КОА ФР ва КОА ҚТ ва ду фишурда дар Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ ифода ёфтааст.

Фишурдаи диссертатсия муҳтавои диссертатсияро ба пуррагӣ баён менамояд.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ аз 25 ноябри соли 2020, суратҷаласаи №9 муҳокима ва ба дифоъ тавсия шудааст.

Сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб бо фаслу зерфаслҳо, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрамияти мавзӯи рисола, дараҷаи таҳқиқи он, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, навғониҳои таҳқиқ, арзиши назарӣ ва амалии он нишон дода шудааст. Ҳамчунин, сарчашмаҳои назарияу адабӣ ва нуқтаҳои асосии таҳқиқот, ки барои ҷимоя пешниҳод мегарданд, мушаххас карда мешавад.

Боби якуми диссертатсия «**Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ – парвардаи адабиёту фарҳанги тоҷик**» унвон дошта, аз ду фасл иборат мебошад.

Дар фасли аввали боби якум “Зиндагиномаи М.Ш. Бухорӣ” доир ба замони зиндагии М.Ш. Бухорӣ, муҳити фарҳангии хонаводагӣ ва таъсири он ба шахсияти ояндаи адабиётшинос сухан рафтааст. Адабиётшинос, мунаққид, олим ва мутафаккир Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ 30-юми октябри соли 1926 дар шаҳри Бухоро дар оилаи яке аз чехраҳои намоёни ибтидои қарни XX, Шарифҷонмахдуми Садри Зиё ба дунё омадааст.

Дар бораи таърихи валодати ӯ ихтилофи назар вучуд дорад, ки дар диссертатсия ба таври муфассал баррасӣ гардидааст.

Шарифҷонмахдуми Садри Зиё, падари Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ, аз намоёндагони ҷараёни маорифпарварӣ буда, фарзанди домолло қозӣ Абдушақури Оят, шахси шеърдӯсту шоиртабиат мебошад. Абдушақур номи ӯ ва Оят тахаллуси шоирии вай таъкид гардидааст. Ба гуфтаи устод Айни ӯ “... аз мутафарридини устодҳои замони худ буда, уламои бисёре аз шогирдони ӯ буданд”¹.

Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ аз падару модари худ хатту саводи ибтидоӣ омӯхтааст. Муҳити фарҳангии хонаводагӣ ба М.Ш. Бухорӣ низ таъсири худро гузошт. Яъне, ӯ аз даврони кӯдакиву хурдсолиаш ба шеърӯ адаб ва илму фарҳанг шавқу рағбати беандоза дошт.

Ҳамчунин, М.Ш. Бухорӣ дар хурдсолӣ аз оғӯши гарми модар ва меҳрубониҳои падар маҳрум гаштааст.

Пас аз инқилоби Бухоро, Садри Зиё низ мисли дигар чехраҳои намоёни илму адаби Бухоро, аз тарафи Ҳукумати Шӯравӣ зиндонӣ мешавад ва дар зиндон соли 1932 вафот мекунад.

Модараш Мусаббиҳа Шукурова ҳам, ҳамроҳи шавҳараш зиндонӣ шуда, баъди ба озодӣ расидан, пас аз як соли вафоти шавҳараш, моҳи январӣ соли 1933 дар синни 37-солагӣ, аз бемории сил, ки дар зиндон ба ин дарди бедаво гирифтور шуда буд, мефавтад.

М.Ш. Бухорӣ пас аз даргузашти волидонаш муддате зери сарпарастии тағоияш Авҳадии шоир умр ба сар мебарад. Бо тақозои давраи замони ҳукмрон

¹ Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни. - Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.

тағоияш Авҳадиро соли 1937 аввал зиндонӣ ва пас он ба Сибир бадарға мекунад ва ӯ дар он ҷо аз олам чашм мепӯшад. М.Ш. Бухорой тамоман бесаробон монда, ба хонаи аммааш Иқболхон меояд ва пас аз чанде духтари аммааш Асолатхон ба Бухоро рафта, ӯро соли 1939 бо худаш ба Сталинобод меорад.

Дар Сталинобод устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой аввал дар мактаби миёна, баъд дар омӯзишгоҳи педагогӣ таҳсил намудааст. Пас аз хатми омӯзишгоҳ ӯ ба Донишкадаи давлатии педагогии ба номи Т.Г. Шевченкои шаҳри Сталинобод (имрӯза Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ) ба факултаи забон ва адабиёти тоҷик дохил гардида, соли 1945 онро хатм менамояд. Солҳои донишҷӯияш (яъне солҳои 1943-1945) дар идораи рӯзномаи “Тоҷикистони сурх” (ҳоло газетаи “Ҷумҳурият”) ба ҳайси мусахҳеҳ дар басти шабона кор мекард. Ҳамчунин, соли 1944 дар Институти таърих, забон ва адабиёт (имрӯза Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ) чанд муддат ба ҳайси лаборант ифои вазифа кардааст.

Аз соли 1948 то 1951 зери роҳбарии устод Холиқ Мирзозода дар мавзӯи “Эҷодиёти Сиддикии Аҷзӣ” тадқиқот мебарад. Бо тақозои давру замон Аҷзӣ шоири ирриҷой эълон гардида, ба дифои рисола дар ин мавзӯ иҷозат дода намешавад. М.Ш. Бухорой соли 1953 зери роҳбарии шарқшиноси маъруф И.С. Брагинский мавзӯи дигар - “Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”- и С. Айнӣ”-ро интихоб намуда, дар Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1955 дифоъ мекунад ва сазовори унвони номзади илмҳои филологӣ мегардад.

Ҳамин тавр, то 1989 дар Пажӯҳишгоҳи забону адабиёти ба номи Рӯдакӣ ба ҳайси корманди илмӣ дар риштаи нақди адабӣ ва таҳқиқи таърихи адабиёти муосири тоҷикӣ машғулият доштааст.

М.Ш. Бухорой яке аз адабиётшиносони варзидааст, ки дар таҳқиқи адабиёти давраҳои гуногун ва масъалаҳои муҳимми назариявии адабиёти классики муосири тоҷик дар омӯзишу пажӯҳиши адабиёти халқҳои дигар, инчунин доир ба масъалаҳои гуногуни забон, маънавиёт, фарҳанг ва паҳлуҳои дигари ҳаёти инсоният хидмати арзандае намудааст.

Устод М.Ш. Бухорой дар таълифу таҳрир ва омода намудани “Очерки адабиёти советии тоҷик”, ки иборат аз ду ҷилд буда, солҳои 1956-1957 ва солҳои 1978-1984 чор ҷилди “Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо” аз ҷоп баромадаанд, саҳми назаррас дорад.

Солҳои шастуму ҳафтодум ба масъалаҳои забони форсии тоҷикӣ ва қорбасти он машғул гаштааст. Натиҷаҳои пажӯҳиши худро устод дар китоби “Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад” (1968) гирдоварӣ намудааст.

Соли 1971 дар Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Маскав дар мавзӯи “Масъалаҳои жанр ва услуб дар насри муосири тоҷикӣ” рисолаи докторӣ дифоъ менамояд ва ин рисола дар ҷилди ҷаҳоруми “Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо” ҷой дода шудааст. Аз соли 1956 Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад.

Муҳаққиқ дар аввал бо номи Муҳаммад Шарифович Шукуров ва аз соли 1993 бо номи Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой фаъолият намудааст ва тавре дар китоби “Осорномаи Муҳаммадҷони Шакурӣ” (2007) қайд карда мешавад: “Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой то соли 1993 дар навиштаҳои худ Муҳаммадҷон Шукуров имзо мекард. Дар ҳуҷҷатҳои расмӣ номи ӯ Муҳаммад Шарифович Шукуров аст. Имзои «М. Шакурӣ» аз мақолаи “Қисмати забон

қисмати халқ аст” (бо ҳамқаламии Лоиқ ва Ш.Рустамов. “Садои мардум”. - 23 июли 1993) шуруъ шудааст”¹.

М.Ш. Бухорой муддатҳои зиёд аз ҳаёти таҳририяти маҷаллаи “Мақтаби ибтидоӣ” (1958-59), аз ҳаёти таҳририяти маҷаллаи “Садои Шарқ” (1959-77), узви Шӯрои танқиду адабиётшиносӣ дар назди Иттифоқи нависандагони СССР (1968), аз ҳаёти Комитети Мукофотҳои давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар соҳаи адабиёт, санъат ва меъморӣ дар назди Шӯрои Вазирони РСС Тоҷикистон (1971-74), раиси Шӯрои илмӣ адабиётшиносӣ дар Энциклопедияи шӯравии Тоҷикистон (то охири ҳаёташ) будааст.

М.Ш. Бухорой дар соҳаҳои байналмилалӣ низ фаъолият намудааст. Масалан, соли дар 1973 ӯ ба узвияти Ассотсиатсияи байналхалқии мунаққидони адабӣ дар шаҳри Париж интихоб гардида буд.

М.Ш. Бухорой соли 1981 ҳамчун аззо – корреспонденти (узви вобастаи) Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон ва соли 1987 узви пайваста (академик)-и Академияи илмҳои Тоҷикистон интихоб гардидааст. Ба гуфти донишманд Георгий Ломидзе: “Муҳаммад Шукуров барои адабиёти тоҷик, барои халқи азизи тоҷик, барои маданияти сермиллати советӣ бисёр, ниҳоят бисёр хидмат кард. Ба корҳои ӯ пурра баҳо додан душвор аст. Саҳми ӯ назаррас ва хеле муҳим мебошад”².

Фасли дуюми боби якум - “Нигоҳе ба фаъолияти илмӣ М.Ш. Бухорой”
оид ба фаъолияти илмӣ адабиётшинос маълумот медиҳад. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой дар тӯли фаъолияти илмиаш зиёда аз 50 китоб ва 600 мақолаҳои илмӣ таълиф намуда, паҳлуҳои гуногуни забони адабиётшиносӣ, фарҳангу маънавиёт ва монанди инҳоро ба таҳқиқ фаро гирифтааст. Мисли: “Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ”, “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад”, “Паҳлуҳои таҳқиқи бадеӣ”, “Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ”, “Таърихи адабиёти советии тоҷик” иборат аз шаш ҷилд, “Хурӯсон аст ин ҷо: маънавиёт, забон ва эҳёи миллии тоҷикон”, “Сотим Улуғзода”, “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад”, “Анъана ва навоарӣ”, “Инсонгароии омӯзиш ва забони миллиӣ”, “Анъана, халқият ва маҳорат”, “Мақтаби одамият”, “Насри Ҷалол Иқромӣ”, “Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист”, “Садриддин Айнӣ – равшангари бузург”, “Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ”, “Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд”, “Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон”, китобҳои дарсӣ, таълимӣ ва ҷандин асарҳои дигар, ки дар диссертатсия ба таври комил зикр гаштаанд, ба қалами ин олим тааллуқ доранд.

Муҳаққиқ дар баробари ин, ба тарҷумаи асарҳои адибони рус Тургенев И.С. “Рудин” (роман), Лукнитский П.Н. “Тоҷикистон” ва Алексеев С. “Суворов ва солдатҳои рус” (ҳикояҳо) низ шуғл варзидааст. Ҳамчунин ҷандин шеър эҷод кардааст, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳо ҷоп гардидаанд. Монанди: “Бачаҳои шод”, “Тоҷи сари тоҷикон”, “Лаҳза ба лаҳза, дам ба дам”, “Байрақи зафар”, “Урдуи зафар”, “Суруди зафар”, “Тасаддуқ”, “Суруди интихобкунандагон” ва “Ҳар тараф”.

М.Ш. Бухорой вобаста ба паҳлуҳои мухталифи адабиёти тоҷик (ҳам адабиёти классикӣ ҳам муосир), аз қабилҳои нақши суннатҳои назму насри классикӣ форсӣ-тоҷикӣ дар насри реалистӣ тоҷикӣ, масъалаи анъана ва навоарӣ, вежагиҳои

¹ Осорномаи Муҳаммадҷони Шакурий (Тартибдиҳандагон: Анзурати Маликзод ва Муҳаббат Ҷалилова). – Душанбе: Дониш, 2007. – С.3.

² Абармарди илму фарҳанг (маҷмӯаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М.Шакурий). – Душанбе: Дониш, 2006. – 368 с.

миллии насри реалистии тоҷикӣ, забону маънавиёт ва дигар бахшҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мақолаҳои зиёде дар рӯзномаву маҷаллаҳои гуногун ба таъб расонидааст.

Соли 1988 мақолаи “Ҳар к-ӯ ба забони ҳештан дармонад” дар “Литературная газета” (Москва, 14 декабри соли 1988) чоп шуда, дар байни мақолаҳои ин нашрия ҳамчун “Мақолаи сол” пазируфта мешавад.

Боби дуюми диссертатсия “Андешаҳои Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ доир ба таърихи адабиёти тоҷик” ном дошта, дар чор фасли таркиби он андешаҳои М.Ш. Бухорӣ оид ба таърихи адабиёти тоҷик таҳлилу баррасӣ гардидааст. **Фасли якуми ин боб “Адабиёти классикӣ дар пажӯҳиши М.Ш. Бухорӣ”** унвонгузорӣ шудааст. Омӯзиши адабиёти асримиёнагӣ дар фаъолияти илмии М.Ш. Бухорӣ ҷойгоҳи хос дорад. Рӯдакишиносӣ аз шоҳаҳои бузурги илми адабиётшиносӣ ба ҳисоб рафта, аз ибтидои садаи ХХ муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ паҳлуҳои ҷудоғонаи ҳаёту фаъолияти ин шахсияти фавқулдаро ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. М.Ш. Бухорӣ низ паҳлуҳои гуногуни ҳаёту эҷодии устод Рӯдакиро мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Муҳаққиқ дар мақолаи “Рӯдакӣ ва халқ” оромгоҳи устод Рӯдакиро дар деҳаи Панҷрӯд, дар паси боғе, ки “Боғи мир”, “Боғи Малик” ё “Майдони малик” ном дорад, ҷойгир медонад ва таъкид мекунад, ки аз тарафи ҳамдиёрон қабри ӯ бо номҳои “Қабри Мулло Абулҳасан”, “Қабри Мулло Абулҳасани шоир”, “Қабри шоири аъмо” ба забон оварда мешавад ва номи Малик дар деҳаи Панҷрӯд хеле серистеъмол аст: яке аз роҳҳои ин деҳаро “Роҳи малик”, яке аз ҷӯйҳояшро “Ҷӯйи Малик” ва пуле дар ин деҳа мавҷуд аст, ки онро “Пули Малик” меноманд. Устод М.Ш. Бухорӣ тахмин менамояд, ки шояд ин тавр ном гирифтани ин маконҳо бо унвони устод Рӯдакӣ, ки ӯро Маликушшуаро ном мебарданд, вобастагӣ дошта бошад.

Академик М.Ш. Бухорӣ мавзӯҳои ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои милливу ниёғонамонро дар адабиёти классикии форсу тоҷик таҳқиқ намуда, инъикоси онҳоро дар ашъори Маликушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ пайгирӣ намудааст. Ӯ дар мақолаи «Ғояи ватандӯстӣ дар шеърҳои устод Рӯдакӣ» чунин ибрози назар менамояд: «Ғамои фаъолияти ҷамъиятӣ ва адабии устод Рӯдакӣ намунаи одии ватандӯстист, ки мувофиқи шароити таърихии асри Х ба шаклҳои хосси он замон зухур кардааст. Муборизаи ӯ барои инкишофи забони адабии тоҷикии дарӣ (форсии дарӣ) ва тақомули адабиёти олисанъати бадеӣ дар ин забон муборизаи ватандӯстонае буд, ки аҳаммияти калони сиёсӣ дошт. Ин мубориза яке аз муҳимтарин зухуроти худшиносии халқи тоҷик буд»¹.

М.Ш. Бухорӣ дар роҳи расидан ба худшиносии миллӣ ва ватандӯстӣ эҳтиром гузоштан ба фарҳанг ва забону адаби ҳешро заминаи асосӣ меҳисобад. Дар шароити Тоҷикистони соҳибистиклол дар мисоли ашъори Рӯдакӣ дар ҷавонон парвардани ғояҳои ватанхоҳӣ ва ифтихори миллӣ аз ҳадафҳои бунёдии муҳаққиқ ба ҳисоб меравад. М.Ш. Бухорӣ афзудааст, ки ваҳдати ягонагӣ, ҳимояи марзу бум ва хувияти миллии халқи тоҷик дар эҷодии устод Рӯдакӣ мавқеи барҷаста дорад.

Баъд аз Одамушшуаро Рӯдакӣ муҳаққиқ рӯзгору осор ва ҳунари эҷодии Низомии Ғанҷавиро дар офариниши каломии мавзун мавриди таҳқиқ қарор дода, мақоми ӯро дар ташаккул ва пешрафти анвои гуногуни шеъри форсу тоҷик таъкид намудааст.

¹ Шуқуров, М. Ғояи ватандӯстӣ дар шеърҳои устод Рӯдакӣ / М. Шуқуров // Тоҷикистони советӣ. – 1958. – 17 окт.

Ба андешаи муҳаққиқ, номи шоир дар қатори нобиғагони адабиёти ҷаҳон чун Пушкин, Шекспир, Руставели, Гёте, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ ва дигарон меистад.

Аз таҳқиқоти Мӯҳаммадҷони Шақурии Бӯхороӣ бармеояд, ки таъсири осор ва мактабе, ки Низомии Ғанҷавӣ ташкил карда буд, асрҳои зиёд дар адабиёти мо пайдор мондааст. Инчунин, иброн меҳорад, ки “достонҳои ишқӣ-романтикӣ ва ахлоқӣ-фалсафии ӯро баъдҳо як қотиб дар як ҷо ҷамъ карда, “Ҳамса” ном гузошт. Баъд аз ин ҳамсанависӣ дар адабиёти форс-тоҷик ба шакли анъана даромад”¹. М.Ш. Бӯхороӣ ҳамсанависиро нишонаи иқтидори беандозаи шоирӣ Низомӣ медонад.

М.Ш. Бӯхороӣ ҳар як достони таркиби “Ҳамса”-ро дар алоҳидагӣ таҳлилу арзбӣ карда, ба навпардозҳои шоир диққати ҷиддӣ медиҳад ва оид ба паҳлуҳои ҷудоғонаи ҳар кадоми онҳо фикрҳои ҷолиб баён менамояд.

Дар фасли дуҷуми боби мазкур “Таъсири анъана ва суннатҳои адабӣ дар адабиёти муосири тоҷик” таъсири анъана ва суннатҳои эҷодии адабиёти классикӣ дар адабиёти муосири тоҷик таҳқиқу баррасӣ гардидааст.

Аз шоирони асрҳои X-XV таваҷҷуҳи адабиётшинос М.Ш. Бӯхороиро бештар Абдураҳмони Ҷомӣ бо ашъори пандунасиҳатӣ ва инсонпарваронаи хеш ба худ ҷалб намудааст. Ҳаёт ва осори ин шоир ва мутафаккири бузург солҳои зиёд дар мадди назари ӯ қарор дошт.

Дар мақолаи “Ҷомӣ ва адабиёти советии тоҷик”, соли 1965 дар маҷаллаи “Садои Шарқ” ба таъъ расидааст, устод М.Ш. Бӯхороӣ саъй намудааст, хусусиятҳои умдаи осори шоирро ба таври амиқ баррасӣ намояд. Тавре ки муҳаққиқ таъкид месозад, эҷодиёти Мавлоно дар инкишофи адабиёти тоҷик аз асри XVI то ибтидои асри XX нақши муайяне гузоштааст. Инчунин, таъкид менамояд, ки Ҷомӣ бузург қомеъҳои адабиёти форсу тоҷикро аз Одамушшуаро Рӯдакию Ҳаким Фирдавсии Тӯсӣ ва Низомии Ғанҷавӣ то Абӯахлоқ Саъдию Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ, Қамоли Хучандиву Хусрави Деҳлавӣ ҷамъбаст намуда, осори бешуморе дар рӯҳи бехтарин анъанаҳои гузаштагони мо офаридааст ва он анъанаҳоро тақмил дода, ба онҳо қувваҳои нави бахшидааст.

Адабиётшинос диққати адибони адабиёти минбаъдҳо ба шоир дар содагӣ равоии осори Ҷомӣ, таъсирпазирӣ аз ғояҳои пешқадами адабиёти классикӣ форсу тоҷик дар осори ӯ медонад: “Шоирон байтҳои ӯро тазмин мекарданд, ба ғазалҳояш назира меғуфтанд, “Лайлию Маҷнун”-и Шохин ва Туғрал низ қисман назираи “Лайлию Маҷнун”-и Ҷомист”². Бояд гуфт, ки шояд бори аввал М.Ш. Бӯхороӣ достони “Лайлию Маҷнун” доштани Нақибхон Туғралро (нотамом бошад ҳам) хабар дода бошад, зеро дар “Шамсиддин Шохин” ном асари Х.Мирзозода, ки соли 1956 ба таъъ расидааст, Шамсиддин Шохин чун охири шоир “Лайлию Маҷнун”-саро доништа шудааст³. Дар сарсухани ба “Мунтахаботи ашъор”-и Туғрал (1964) навиштаи Н.Маъсумӣ низ достони нотамоме бо номи “Лайлӣ ва Маҷнун” доштани Туғрал ишора нашудааст⁴.

Аз таҳқиқоти М.Ш. Бӯхороӣ бармеояд, ки яке аз аввалин ҷеҳраҳои намоёни адабиёти советии тоҷик, ки ба эҷодиёти Абдураҳмони Ҷомӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардааст, Садриддин Айнӣ мебошад.

¹ Шукуров, М. Низомии Ғанҷавӣ / М. Шукуров // Газетаи муаллимон. – 1947. – 6 окт.

² Шукуров, М. Ҷомӣ ва адабиёти советии тоҷик / М. Шукуров // Садои Шарқ. – 1965. – №1. – С. 104-110.

³ Мирзозода, Х. Шамсиддин Шохин / Х.Мирзозода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956. – С.86.

⁴ Маъсумӣ, Н. Туғрал ва муҳити адабии ӯ / Н.Маъсумӣ // Туғрал. Мунтахаби ашъор. – Душанбе: Ирфон, 1964. – С.5-66.

Сипас, устод М.Ш. Бухороӣ зимни пажӯҳиш дар мақола ба таъсирпазирии устод Айни аз эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ диққати махсус медиҳад. Маълум мешавад, ки аввалин таъсироти осори Ҷомӣ ба эҷодиёти Садриддини Айни аз марсияи сурудаи устод Айни дар марги яке аз фарзандони Шарифҷон-махдуми Садри Зиё соли 1916 зоҳир мешавад:

*Рафтӣ, эй гулбуни навруста, зи бӯстони падар,
Булбул омад ба фиғон аз дили нолони падар,
Зи фироқи ту зад отаи ба муҳиббони падар,
Дили бирёни падар, синаи сӯзони падар,
“Рехтӣ хуни дил аз дидаи гирёни падар,
Раҳм бар ҷони падар н-омадат, эй ҷони падар”¹...*

Ба андешаи муаллиф, ин қадар ҷонгудоз будани мусаддаси устод Айни якҷанд сабабҳо дорад. Яке аз сабабҳояш ин аст, ки шояд марсияи Мавлоно Ҷомӣ Айниро илҳом бахшида бошад, “яъне он ҳама эҳсосоти Айни то андозае сарчашмаи адабӣ дошта бошад”. Зеро ин марсияи Мавлоно яке аз намунаҳои беҳтарини марсияҳои таърихи адабиёти классикии тоҷик аст.

Доир ба ин масъала, яъне таъсирпазирии устод Айни аз Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, адабиётшинос ақидаҳои ҷолиби дигар низ дорад, ки дар диссертатсия оварда шудаанд.

Муҳаққиқ ба ин назар аст, ки адибони советии тоҷик аз адабиёти классикӣ шаклҳои шеърро гирифта, мазмунҳои нави иҷтимоии замони ҳешро дар он ҷой медиҳанд. Намунаи ин гуна мисолҳоро дар эҷодиёти шоирони гуногун, ба монанди С.Айни А.Лохутӣ, А.Ҳамдӣ, П.Сулаймонӣ, М.Турсунзода, М.Миршакар, М.Раҳимӣ ва дигарон пайдо намудан мумкин аст. Марсияи устод Айниро муҳаққиқ яке аз аввалин намунаҳои беҳтарини ин таъсирпазирӣ, яъне дар қолаби анвои шеъри кӯҳна ҷой додани мазмунҳои нави иҷтимоию сиёсӣ ба қалам медиҳад².

М.Ш. Бухороӣ ҳамчунин ба масъалаи назирасароӣ дар адабиёти советии тоҷик диққати махсус зоҳир намудааст. Ба андешаи муҳаққиқ дар адабиёти советии тоҷик ҳастанд шоироне, ки ба ашъори Абдурраҳмони Ҷомӣ назира гуфтаанд ва дар ин назираҳо ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ матраҳ гардида, алоқаи байни адабиёти советиро бо адабиёти классикии тоҷик таъмин кардаанд. Масалан:

Аз Ҷомӣ:

*Рӯйи ту офтобро монад,
Лаъли ту шаҳди нобро монад.*

Аз Айни:

*Инқилоб офтобро монад,
Ё ки тӯфони обро монад³.*

Устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ ҳамчунин сари масъалаи истифодаи санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла ташбеҳ, дар ғазалҳои мазкури Абдурраҳмони Ҷомӣ ва устод Садриддин Айни андешаҳои ҷолиб баён намудааст. Ӯ таъкид месозад, ки дар ғазали зикршудаи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ рӯй, лаб, чашм, зулфи ёр

¹ Шукуров, М. Ҷомӣ ва адабиёти советии тоҷик / М. Шукуров // Садои Шарқ. – 1965. – №1. – С.107.

² Ҳамон ҷо.

³ Ҳамон ҷо. – С.107.

ҳама ҳолати ошиқро тасвир менамоянд. Аммо дар муқоиса ба ин, дар ғазали Айнӣ ин ташбеҳот на ҳолати ошиқ, балки инқилоби Октябр ва самараҳои онро инъикос менамоянд. Масалан, Ҷомӣ агар рӯи ёрро ба офтоб монанд карда бошад, устод Айнӣ офтобро барои ташбеҳи инқилоб истифода намудааст, ки дар ҳақиқат қолиб баромадааст.

Зимни таҳқиқу баррасӣ М.Ш. Бухорӣ заминаи пайдоиши достони “Қишлоқи тиллоӣ”-и Мирсаид Миршакарро дар радифи эҷодиёти шиғоҳии мардуми тоҷик тасвири деҳаи афсонавии достони “Хирадномаи Искандарӣ”-и Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ арзёбӣ мекунад.

Нуктаи қолиби тавачҷуҳ ин аст, ки олим тасвири чунин ҷамъияти “идеалӣ”-ро дар достони “Хирадномаи Искандарӣ” ва афсонаҳои халқӣ орзуи деринаи халқ шуморад, дар достони “Қишлоқи тиллоӣ” инро, аллакай, ҳақиқати воқеӣ, орзуи амалигаштаи мардум таъйид месозад, ки мардуми советӣ онро худ бо қувваи бозуи хеш бино кардаанд.

Фасли сеюми боби дуюм “М.Ш. Бухорӣ ва насри муосир” ном дорад. Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик низ дар баробари адабиёти классикӣ, масоили забону маънавиёт, фарҳангу маданияти халқӣ тоҷик аз оғози ҷаҳолияти пурсамари илмӣ М.Ш. Бухорӣ зери назари ӯ қарор қарор доштанд. Вай на фақат ба умдатарин масъалаҳои назариявии адабиёт тавачҷуҳ зоҳир мекунад, инчунин ҷаҳолият ва эҷодиёти адибони алоҳида низ аз мадди назараш дур набуд ва дар ин замина тадқиқотҳои илмӣ боризе низ ба анҷом расонид.

Назари адабиётшинос ба таърих ва сарнавишти инсоният ҳунарии адибони муосири тоҷик аз оғоз фарогир ва пурмуҳтаво буда, асарҳои “Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 1945-1974”, «Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ» ва “Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист” дар ин замина бунёдӣ ба шумор мераванд.

Адабиётшинос заминаи адабиёти муосири тоҷикро ҳамонро даврони пуршукӯҳу дурахшони адабиёти оламшумули классикӣ медонад, ки асарҳо боз тавачҷуҳи оламиёнро ба худ ҷалб намудааст.

Дар таҳқиқоти устод М.Ш. Бухорӣ нахустин қадамҳои ҷиддии насри нави реалистии тоҷик бо номи Садриддин Айнӣ вобастагӣ дорад. Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки дар эҷодиёти устод Айнӣ дар солҳои 20-30 хусусиятҳои асосии муҳимтарин жанрҳои насри реалистии тоҷик - повест, роман ва романи эпопея муайян шудаанд.

Муҳаққиқ ба он ақидаи адабиётшинос Л.Н.Демидчик¹ ҳамфиқр аст, ки “ҳуччатписандии қатъӣ, муқобилгузори воқеияти ҳозираи сотсиалистӣ ба гузаштаи феодалий, ки дар очеркҳои С. Айнӣ “Колхозии “Коммунизм” (1934), “Тирозии ҷаҳон” (1937) ва асарҳои очеркии дигар нависандагон дар солҳои сӣ дида мешавад, минбаъд ҳам давом кард ва инро аз бисёр очеркҳои, ки дар солҳои чилу панҷоҳ ва баъд аз он навишта шудаанд, мушоҳида кардан мумкин аст”².

Адабиётшинос иброн меорад, ки чунин вазифаи очерк дар солҳои пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва баъд аз он, алалхусус дар эҷодиёти насли ҷавон давом кард, лекин дар охири солҳои панҷоҳ ва аввали солҳои шаст нақши очерк дар адабиёти тоҷик то андозае тағйир ёфт.

Муҳаққиқ таъйид менамояд, ки яке аз хусусиятҳои муҳими очерки тоҷик аз аввали пайдоишаш ин аст, ки обурани ҳиссии он фаровон аст ва ин ба хусусиятҳои романтикии адабиёти ҳозираи тоҷик аз адабиёти даврони гузаштаи

¹ Демидчик, Л.Н. Насри солҳои. 30. Таърихи адабиёти советии тоҷик: инкишофи жанрҳо. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ.II / Л.Н. Демидчик. – Душанбе: Дониш, 1978. – С.173.

² Шуқуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик / М. Шуқуров. – Ҷ.IV. – Душанбе: Дониш, 1980. – С.20.

он низ вобастагии зиёд дорад. Ва яке аз натиҷаҳои ин равандро ӯ дар пайдо шудани очерки лирикӣ медонад.

Дар очерки лирикӣ ҳиссиёту ҳаяҷони муаллиф, ба ҷараёни тадқиқи публитсистӣ як навъ ҳарорату нармӣ илова карда, ҳуҷҷату фактҳои воқеӣ ва масъалаҳои ҷамъиятиро ба дили хонанда наздиктар меорад ва ин лиризмӣ нақли публитсистӣ аз муҳимтарин воситаҳои, ки аҳамияти он масъалаи иҷтимоӣро, ки мавриди тадқиқ қарор ёфтааст, махсус таъкид мекунад.

Дар баробари ҳамаи ин, муҳаққиқ таъкид менамояд, ки очерки лирикӣ бо тамоми имкониятҳои фаровони худ дар адабиёти тоҷик дуруст истифода нашудааст ва имрӯз ҳам чандон бисёр ба назар намерасад.

Адабиётшинос ба гурӯҳи очеркҳои барҷастаи публитсистӣ очеркҳои С.Айнӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», Чалол Иқромӣ «Дар бораи як ғичим пахта» (1948), очерки Раҳим Ҷалил «Шаҳри Ленин дар сарзамини тоҷикон» (1957), А. Шукӯҳӣ очерки «Барои ҳурмати ӯбу замин» (1962), Ф. Ниёзӣ дар очерки «Водии нур» (1963) ва чанд очеркҳои дигарро мансуб медонад.

Дар баробари ин, муҳаққиқ навъи дигари очерк-очерки мақоларо таъкид месозад ва ибронд меорад, ки такроран - гаштаву баргашта баён гардидани ҳақиқатҳои одӣ ба ҳама маълум, хусусияти хоси очерки мақола мебошад. Нависанда аввал манзараро аз мулоҳизаҳои хурд оғоз намуда, сипас, ба мулоҳизаҳои умумӣ мегузарад. Ва ин аст, ки дар ин очерк лавҳаи бадеӣ ва мулоҳизаҳои умумӣ паси якдигар меоянд. Вале он лавҳаи бадеӣ сабаби ба миён омадани як силсила муҳокимаҳои амиқи ҳаётӣ нагардида, нависанда бо баёни чанд мулоҳизаи умумӣ газетӣ қаноат менамояд. Адабиётшинос ба ин гурӯҳ очеркҳои Раҳим Ҷалил «Дар паси кӯҳи баланд» (1955), «Гуфтаҳои Қуддусбобо» (1957) ва чанде дигарро, ки шаклан дар ҳамин равиҷ навишта шудаанд, шомил медонад.

Дар байни навъҳои гуногуни очерк таваҷҷуҳи муҳаққиқро очерки проблемавӣ зиёдтар ҷалб мекунад, зеро дар он муҳокимаи масъала, баҳсу мунозира, исботу рад кардани фикрҳои гуногун мушоҳида мешавад ва инсон фақат аз як нуқтаи назар, аз нуқтаи назари муносибат ба он масъалаи баҳсталаб ё ягон ҷиҳати он масъала тасвир мешавад. Дар очеркҳои А. Шукӯҳӣ «Барои ҳурмати ӯбу замин» (1962), М. Начмиддинов «Обу ободӣ» (1973), «Қадри замин ба одам» (1972), асари Шодӣ Ҳаниф «Кӯҳдоман» (1974) муҳимтарин хусусиятҳои очерки ҳозираи тоҷик - масъалаҳои асосии ҳалталабро бо ҷиддият ба миён гузоштан, онҳоро ҳаргарафа санҷидан, ба ҳубӣ фикр кардан, барои ҳалли онҳо ёрӣ додан ба ҳубӣ ифода шудааст.

Пас аз пажӯҳишҳои доманадор адабиётшинос чунин натиҷагирӣ менамояд, ки, мутаассифона, ин гуна очерки публитсистӣ, ки проблемаҳои муҳими ҷамъиятро бо як тезию тундӣ ба миён гузошта бошад, дар насри тоҷик ҳанӯз кам аст.

Ғайр аз ин, адабиётшинос дар адабиёти ин давра навъҳои очерки тарҷумаи ҳол (очеркҳои Ч.Иқромӣ «Як қаҳрамони асрамо» (1935), «Пири кор» (1945), «Раис» (1947), «Расми қаҳрамон» (1948), «Аслия» (1953), «Тақдири бофанда» (1953), очерки Р.Ҷалил «Духтаре аз Ўротеппа», очеркҳои Ф. Ниёзӣ «Дар замини зархез» (1950), «Иқболи баланд» (1954) ва «Духтари номдори водии Кофарниҳон» (1955)), очерки илмӣ оммабоб (очеркҳои «Аз пайи ҳикмати халқ» (1961) ва «Афсонаи сеҳазорсола»-и (1973) Р.Амонов) ва сафарномаро низ баррасӣ намуда, анъанаи хеле қадима будани таълифи сафарнома ва аз асри XI («Сафарнома»-и

Носири Хисрав) то ибтидои асри XX, то арафаи Инқилоби Октябр давом карданаширо махсус қайд намудааст.

Ба ақидаи муаллиф, хусусан дар ибтидои асри XX, дар асари Мирзо Сирочи Ҳаким «Тухафи аҳли Бухоро» оҳанги публитсистӣ хеле қувват гирифта, муҳокимаву мулоҳизаҳои публитсистии муаллиф мавқеи калоне ишғол намуданд ва мазмуни иҷтимоии сафарнома боз ҳам баландтар гардида, дар он як ғояи нав - ғояи ватандӯстӣ падида омад. Ин хусусиятҳои сафарномаи пеш аз инқилоб дар сафарномаи имрӯза бо мазмуну шакли нави инкишоф ёфта истодааст. Агар М.Ш. Бухороӣ ба мавзӯи ва мундариҷаи «Тухафи аҳли Бухоро» назари нек дошта бошад, пас Х. Мирзозода рӯи танқидии онро аз камбудии асар доништа, таъкид мекунад, ки «агар дар сафарномаи Мирзо Сирочи Ҳаким «Тухафи аҳли Бухоро» (ибтидои асри XX) мушоҳидаи пешрафти иқтисодӣ ва маданияти мамлакатҳои Ғарб боиси ҳасрату надомат аз ақибмондагӣ ноободии Осиеи Миёна гардида бошад, дар сафарномаи муаллифони советӣ ҷойи таассуроти маъусонаи сафарномаҳои гузаштара ҳисси шодӣ, умед, ифтихор ишғол кардааст»¹.

Дар баробари ҳамаи ин хусусиятҳои умдаи очерки сафарнома, инчунин устод М.Ш. Бухороӣ камбудии асосии баъзе сафарномаҳои тоҷикро (асари Ҷ. Иқромӣ «Дар меҳмони бародарони ўзбек» - 1953, асари Ф. Ниёзӣ «Дар кишвари дўстон» - 1954 ва дигарҳо) дар он мебинад, ки дар онҳо на фақат образи ба назар намоёни шахси алоҳида, балки образи коллектив ва гурӯҳи мардум низ ба назар намерасад.

М.Ш. Бухороӣ ба пажӯҳиши дигар жанрҳои адабиёти давраи навини тоҷик низ пардохтааст. Оғози эҷодиёти ҳама насрнависони маъруфи имрӯзаро ӯ аз ҳикоя медонад. Дар солҳои сиюм, менависад адабиётшинос, Ҳ.Карим, Р.Ҷалил ва Б.Азизӣ барин нависандагон ҳикояро жанри асосии эҷодиёти худ қарор дода буданд. Дар адабиёти давраи нав Ҳ.Карим чун асосгузори новеллаи реалистии ҳозиразамон эътироф шудааст.

Дар марҳилаи аввали пайдоиш ҳикояи реалистии тоҷикро олим дорои обуранги публитсистӣ медонад ва андешаи онро дорад, ки ҷанбаи публитсистӣ дар бисёр ҳикояҳои солҳои сиюм онқунон пурқувват буд, ки гоҳо худуди байни очерку ҳикояро муайян кардан имкон надошт.

Муҳаққиқ нисбат ба ҳикояи солҳои панҷоҳум ва шастум қайд менамояд, ки чун Ф.Муҳаммадиев ва М.Ҳочаев як гурӯҳ ҳикоянависони ҷавоне, ки дар ин солҳо ба майдони адабиёт омаданд, ҳамон роҳу равиши навро, ки дар ҳикоянависии тоҷик пайдо шуда буд, давом доданд. Назари инҳо ҳам ба олами ботинии инсон, ҳам ба ҳислатҳои аҷибу ибратомӯзи одамон, ки моҳияти равандҳои муҳимми ҳаёти имрӯзаро нишон дода метавонанд, равона гардидааст. Ин ақидаи М.Ш. Бухороӣ оид ба навапардозӣ ва гуногунандешии адибони тоҷик ба тағйироти вазъи сиёсии мамлакати Шӯравӣ вобастагӣ дорад.

Умуман, дар адабиёти бадеии шӯравӣ, ки адабиёти тоҷик як ҷузъи он буд, аз солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) сар карда, тағйироти сифатӣ сурат гирифт. Дар ин давра тавачҷуҳи нависандагон ба таърихи муборизаҳои халқ барои озодӣ ва яқпорчагии ватан ҷалб гардида адибон аз ҷаҳорҷӯбаи методи сохтаи реализми сотсиалистӣ як андоза берун баромада, ба воқеияти комил рӯ оваранд.

Адабиётшинос хусусияти ҷолиби дигари ҳикояи замони муосирро аз ворид гардидани ҳаҷву мутоиба ба он медонад. Барои тақвияти афкори хеш ӯ дар солҳои

¹ Мирзозода, Х. Махфилоро / Х.Мирзозода // Маориф ва маданият. – 1967. – 6 сент. – С.3.

Чанги Бузурги Ватанӣ ҳадафи тири ҳачвиёти нависандагони шӯравӣ гардидани симои манфури фашистонро махсус қайд менамояд.

Ҳамин тавр, муҳаққиқ ҳикояро яке аз жанрҳои барҷастаи давраи нави адабиёти тоҷик муаррифӣ менамояд.

Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ дар асари “Насри солҳои 1945-1974” масъалаи ба адабиёт ворид гардидани мавзӯи чангу қаҳрамониро дар замони Чанги Бузурги Ватанӣ низ баррасӣ намудааст.

Муаллиф иброи назар менамояд, ки қаҳрамони халқи советӣ дар ҚБВ, фидокориҳои беназири ватандӯстонаи фарзандони фидокори мо дар майдони муҳориба, ғалаба аз болои фашистон дар адабиёти тоҷик саҳифаи навро боз намуд. Иштироки чанговарони тоҷик дар мубориза ба муқобили Германияи фашистӣ, тасвири майдони чанг, манзараҳои ҳаёти чангии муҳофизони Ватан ва хусусиятҳои хоси муборизаи онҳо хеле равшану возеҳ дар эҷодиёти шоирону нависандагон тасвир меёфтанд. Устод М.Ш. Бухороӣ асарҳои калонтарини Ф.Ниёзӣ - романҳои “Ҳар беша гумон мабар, ки холист” ва “Вафо”-ро намунаи барҷастаи инъикоскунандаи муҳорибаҳо, зоҳир намудани воқеаҳо, рафтори одамон дар майдони ҳарбу зарб ва манзараҳои ҳаёти чангии қаҳрамонони мубориз медонад ва повести “Ёрони боҳиммат”-и С.Улуғзодаро низ дар ин радиф қарор медиҳад.

Дар баробари муваффақиятҳо М.Ш. Бухороӣ оид ба камбудии мундариҷавӣ ва услубии асарҳои мазкур низ изҳори ақида менамояд. Масалан, муҳаққиқ оид ба қисми аввали романи “Вафо”-и Фотех Ниёзӣ чунин назари танқидӣ дорад: “Дар асар асосан манзараи чанг, бештар воқеа аз пеши назари мо мегузарад, мо ҷаққонӣ ва қувваи бозуи чанговарро мебинем, аммо аз қувваи ботинии ӯ, аз фикру андеша ва ҳиссиёту ҳаяҷоне, ки ӯ дар ин лаҳза дошт, беҳабар мемонем. Нависанда аз ҷараёни ботинӣ, ки дар дили чанговар буд, қариб тамоман қатъи назар кардааст”¹.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти адабиётшинос М.Ш. Бухороӣ дар боби таҳқиқ ва пажӯҳиши навҳои гуногуни жанрӣ дар давраи нави адабиёти тоҷик бо он чи зикр шуд, маҳдуд намешавад. Аз таҳқиқотҳои нисбатан ҷомеи муҳаққиқ оид ба адабиёти муосир дар боби мазкури диссертатсия сухан рафтааст.

Дар фасли чоруми боби дуюм, “Таҳқиқу баррасии назми муосири тоҷик”, адабиётшинос Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ дар баробари пажӯҳиши масъалаҳои жанр ва инкишофи насри давраи нави адабиёти тоҷик, инчунин ба таҳқиқу баррасии назми ин давра тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, ҳама комёбиву махсусиятҳои давраи нави адабиёти тоҷикро ба ду шахсияти бузург устод Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ вобаста медонад ва таъкид менамояд, ки Абулқосим Лоҳутӣ беҳтарин намунаҳои назми нави тоҷикро эҷод намудааст. Муҳимтарин асарҳои ӯ «Кремл», «Инқилоби сурх», «Мо зафар хоҳем кард», «Сафари Фарангистон», «Тоҷ ва байрақ» аҳамияти бузурги ғоявӣ бадеӣ доштанд. Аз ин манзумаҳо тасвири реалистонаи воқеияти советӣ, тасдиқи ҳаёти имрӯза ва фардои мамлакати сотсиалистиро бомуваффақият аз худ карда истодани назми тоҷик намоён буд”².

Дар радифи А.Лоҳутӣ устод М.Ш. Бухороӣ инчунин, ба пажӯҳиши осори сарояндаи суруди сулҳ Мирзо Турсунзода пардохта, дар бораи фаъолияти шоир, мавзӯву мундариҷаи шеърҳои ӯ, маҳорат ва шуҳрати шеъри шоир таҳқиқоти пурмухтаво анҷом додааст.

¹ Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик/ М. Шукуров. – Ҷ.ИВ. – Душанбе: Дониш, 1980. – С.90.

² Шукуров, М. Раҳим Ҷалил / М. Шукуров, А.Сайфуллоев. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1959. – С.6.

Дар мақолаи “Халқияти назми Турсунзода” адабиётшинос иброд меорад, ки аз аввалин шеърҳои Мирзо Турсунзода маълум буд, ки аз дилу ҷон шеър мегӯяд¹. Инчунин, муҳаққиқ ироа менамояд, ки аз аввалин шеърҳои шоир ғояи олии гуманистӣ намудор буда, мавзӯҳои асосии дар ашъораш матраҳнамудаи ўро ситоиши сулҳу дӯстӣ, ватанпарастиву ҳудогоҳӣ ва ҳештаншиносӣ ташкил медиҳанд. “Масъалаи ҷангу сулҳ аз масъалаҳои ҷовидонии адабиёти халқҳои ҷаҳон аст. ... назми Турсунзода савияи баландтари ҳудогоҳии халқ, савияи замони моро дар худ акс дод”².

М.Ш. Бухорӣ ибрази ақида менамояд, ки дар шеърҳои Мирзо Турсунзода ҳисси олии ватандӯстӣ, оҳанги пурқуввати мудофияи Ватан ҳувайдоост.

Дар навбати худ муҳаққиқ заминаи ғояи гуманистии ашъори Мирзо Турсунзодаро баргирифта аз гуманизми Саъдӣ медонад ва барои тақвияти гуфтаҳои хеш аз онҳо байтҳо мисол меорад:

Саъдӣ:

Банӣ одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд...

Мирзо Турсунзода:

Шодам, аммо меҳӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре³.

Аз назари мунаққид аз солҳои шастум сар карда дар мазмуну муҳтавои ашъори шоир тағйироти сифатӣ ба вуҷуд омад ва дар шеърҳои “Шоиро!” (1962), “Ошӯни баланд” (1968), “Қалам” (1975), “Дӯстонро гум макун” (1975) майле ба сӯйи ҷамъбасти бадеии фалсафӣ роҳандозӣ шуд.

Аз нигоҳи М.Ш. Бухорӣ мавзӯи сулҳ ва дӯстии халқҳо дар назму публицистикаи М.Миршакар, дар шеърҳои М. Раҳимӣ, А. Деҳотӣ ва дигарон низ инкишоф ёфта, фаъолияти ҷамъиятӣ ва мавзӯҳои иҷтимоӣ сиёсӣ оҳанги публицистӣ ва рӯҳияи ватандӯстии назму насрро бештар қувват додаанд.

Адабиётшинос дар баробари нақду пажӯҳиши ҷеҳраҳои гуногуну шинохтаи адабиёти советии тоҷик, инчунин ба таҳқиқу баррасии масъалаҳои гуногуни адабиёт, ба монанди таҳаввулу инкишофи жанрҳои адабӣ, умумияту махсусияти анвои адабӣ, хусусиятҳои умдаи назми ин даврон пардохта, дар ин бора таҳқиқоти фарогир анҷом додааст, ки “Сухан аз лирика ва мазмуни ҳаётии он” намунае аз онҳост.

Муҳаққиқ қайд менамояд, ки шеъри лирикӣ фикру ақидаи шоирро ба воситаи эҳсосоти шахсии ӯ ифода менамояд. Устод М.Ш. Бухорӣ шеърҳои Ф.Ансорӣ “Бо ҳунар зебост ёр”, “Зебоии ҳаёт”, рубоҳои А.Сидқӣ “Ду дил”, Б.Ҳочӣ “Суруди ҷӯпон” ва ҷандеи дигарро намунаҳои беҳтарин шеъри лирикӣ ҳисобидааст.

Аз он сабабе, ки лирика фикру ҳаяҷони гуногуни инсонро воситаи тасвир қарор медиҳад, таъкид месозад М.Ш. Бухорӣ, воқеан фалсафаи зиндагиро хеле хуб ифода менамояд. Дар назми ҳар давра фалсафаи ҳамон замон матраҳ мегардад. Шоирони классики адабиёти форсу тоҷикро муҳаққиқ мутафаккирони бузург меҳисобад: “Адабиёти классикии форсу тоҷик ҳамеша ба муаммои зиндагӣ, ба тақдири башарият майлу рағбати тамом дошт. Фалсафаписандӣ ва

¹ Шукуров, М. Халқияти назми Мирзо Турсунзода / М. Шукуров // Шарҳи сурх. – 1961. – № 4. – С.147-154; – № 5. – С.127.

² Шукуров, М. Мақолаи одамият (Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият) / М. Шукуров. – Душанбе: Адиб, 1991. – С.16.

³ Шукуров, М. Садои Осиёи мубориз (Ба муносибати 60-солагии М. Турсунзода). [Матн] / М. Шукуров // Маориф ва маданият, 1971, 23 окт. – С.2.

ҳикматпарварӣ аз муҳимтарин хусусиятҳои он буд. Оҳанги публицистӣ, мурочиат ба умдатарин масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, ки аз солҳои револютсия хеле қувват гирифт, ба мазмуни фалсафии шеъри тоҷик сифатҳои нав илова кард, ба он як навъ бурроӣ ва тезию тундии махсуси иҷтимоӣ ато намуд”¹.

Вобаста ба ин нуқтаи назар, яъне “дарки бадеии фалсафӣ” муҳаққиқ ашъори Лоиқ Шералиро намунаи барҷастаи ин гуна ашъор ҳисобида, иброн медорад, ки дар андешаҳои ӯ на фақат нақши боризи шеърҳои шоирони бузурги адабиёти классики тоҷик Рӯдакӣ, Хайём, Саъдӣ ва Ҳофиз баръало намудор аст, балки гоҳо дар эҷодиёти ӯ “ботинан ҳамбастагӣ” ба осори шоирону мутафаккирони бузурги ҷаҳон Гёте, Хайне, Витмен, Э.Межелайтис, Р.Ғамзатов ва чандин бузургони дигар ба мушоҳида мерасад.

Адабиётшинос оҳанги публицистии достонҳои “Тахти хунин”-и П.Сулаймонӣ, “Тоҷу байрақ”-и А.Лоҳутӣ, «Се саду шасту шаш паҳлу»-и Ғаффор Мирзоро махсус қайд намудааст.

Аз ҷумла, устод М.Ш. Бухорой таъкид бар он дорад, ки силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» (1947) асаре мебошад, ки “дар он инкишофи лирикаи публицистии иҷтимоӣ сиёсии тоҷик аз бисёр ҷиҳатҳо ҷамъбаст гардида, дар айни замон баъзе равияҳои асосии инкишофи баъдинаи он муайян шуд”².

Адабиётшинос таъкид месозад, ки дар достонҳои «Тахти хунин» (1931) (қаҳрамони асосиаш Амир Олимхон) ва «Манораи марг» (образи асосӣ - образи хун)- и Пайрав Сулаймонӣ рӯҳи романтикӣ хеле пурқувват буда, мақсади шоир тасвири манзараҳои даҳшатбори замони феодалӣ мебошад.

Дар ин давра ба адабиёт симоҳое рӯйи кор омаданд, ки дар онҳо нишонаҳои қаҳрамонони “қавиҳайкалу кӯхпайкар” дида мешуд ва ӯ достони “Тоҷу байрақ” (1935)-и устод Лоҳутиро намунаи беҳтарини ин навъи назми тоҷик арзёбӣ намудааст. Зимнан, муҳаққиқ ин достонро назираи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ медонад. “... дар «Тоҷу байрақ» он тарзҳои типсозӣ, ки дар “Шоҳнома” ба мулоҳиза меояд, истифода шудааст”³.

М.Ш. Бухорой тарзи тамсилӣ ва романтикии тасвирро ба методи реалистии тасвир бегона намедонад ва иброн медорад, ки агар ба эҷодиёти шоироне, ки дар солҳои панҷоҳуму шастум эҷод кардаанд, назар андозем, маълум мегардад, ки дар осори онҳо низ таъсири рӯҳи романтикӣ пурқувват аст. Аз ин ҷиҳат, адабиётшинос шеърҳои достонҳои Муъмин Қаноат, Лоиқ, Қутбӣ Киром, Убайд Раҷаб, Бозор Собир ва мисли инҳоро ҷолиби диққат арзёбӣ мекунад.

Дар пажӯҳиши хеш муаллиф хосияти романтикиро махсус таъкид намуда, қайд менамояд, ки новобаста ба он ки ин хосият дар шаклҳои хоси адабиёти классикии форсу тоҷик зухур меёбад, инчунин дар ин давра хусусияти наву сифати тозае касб карда, нақши ғоявию эстетикӣ он ба таври рангоранг зухур мекунад⁴ ва вобаста ба ин мавзӯъ шеърҳои Ғ. Сафарзода “Шуд вақти сафар”, Қутбӣ Киром “Нур шавам”-ро мисол меорад.

Умуман, андешаҳои М.Ш. Бухорой оид ба назми тоҷик ва сабки нигориши шоирони давраи нав ҷолиб ва омӯзанда мебошад. Таҳқиқоти муҳаққиқ дар ин ҷабҳа холисона ва дилсӯзона буда, бо ҷанбаи пурқуввати илмӣ ва усулӣ дар таърихи адабиёти тоҷик мавқеи арзанда пайдо кардааст.

¹ Шүкуров, М. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ / М. Шүкуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С.6.

² Шүкуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик / М. Шүкуров. – Ҷ.ІV. – Душанбе: Дониш, 1980. – С.6.

³ Шүкуров, М. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ / М. Шүкуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С.94.

⁴ Ҳамон ҷо: - С.104.

Боби сеюми диссертатсия - “**Устод Садриддин Айни дар пажӯҳиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ**” низ аз ду фасл “иборат аст. Дар **фасли якуми ин боб** – “**Зиндагиномаи устод С. Айни аз назари М.Ш. Бухорӣ**”, оид ба зиндагиномаи устод Садриддин Айни М.Ш. Бухорӣ таҳқиқоти пурарзиш анҷом додааст.

Агар ҳамаи таҳқиқоту пажӯҳишҳои ин муҳаққикро дар бораи ҳаёту фаъолияти устод Айни ба таври комил пеши назар оварем, равшан мегардад, ки ӯ роҳи фаъолияти эҷодии Айниро аз як маорифпарвари пешқадами оғози ХХ то ба дараҷаи устоди намоёни наср расиданаш, бо дақиққорӣ аз назар гузаронидааст.

М.Ш. Бухорӣ ба муҳимтарин паҳлуҳои эҷодиёти устод Айни чашмандози илмӣ намуда, асарҳои зиёде доир ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёту осори Айни таълиф намудааст. Ҷабҳаҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти С. Айни, шахсият ва мақоми устод Айни дар таъриху тамаддуни мардуми тоҷик, ҳимоя, шинохт ва исботи таърихи бою ғани доштани халқи тоҷик, хизматҳои арзандаи ӯ баҳри пойдеории забону маънавият ва бузургдошти арзишҳои миллии тоҷикон, аз ҷумла ҷанбаи инсонӣ, байналмилалӣ ва миллии насри вай, моҳияти қаробати шарқиву ғарбӣ дар осори ӯ муҳтавои асосии шинохти нависанда дар осори муҳаққик, аз ҷумла дар китобҳои “Садриддин Айни – равшангари бузурги таърихи тоҷикон”, “Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист” ба таҳқиқ омадаанд.

Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ дар асарҳояш ҷузъиёти ҳаёти аллома Садриддин Айниро аз таърихи валодату баромади иҷтимоаш сар карда, то шинос гардиданаш бо Шарифҷонмахдуми Садри Зиё, тарбияи маънавий ёфтани сайқали фикр намуданаш зери таъсири осори маорифпарваронаи Аҳмади Дониш, хислатҳои ҳамидаи устод, монанди ватанпарастӣ, ҳисси баланди худшиносиву ҳудогоҳии миллии доштан, хоксорӣ, покдиливу покқивдонӣ ва инчунин шахсияти хайрхоҳу меҳрубон нисбати ҷавонони эҷодкор ва дар навбати худ, устоди саҳтгиру серталаб буданаш, тамоми давраҳои фаъолияти нависандаро бо маҷмӯи осораш мавриди таҳқиқу омӯзиши амиқ қарор додааст, ки дар ин бора дар ин фасл суҳанони зиёд гуфта шудааст.

Адабиётшинос дар мақолаи “Падари миллат” (1995) зиндагиву фаъолияти устод Айниро ба таври муфассал баён намудааст. Вобаста ба таҳқиқоту омӯзиш адабиётшинос ба нуктае мерасад, ки меҳри шеър, ки дар дили Айни аз кӯдакӣ бо таъсири шеърдӯстии падар ҷой гирифта буд, дар Бухоро, дар маҳфили адабии Шарифҷонмахдуми Садри Зиё - дар суҳбати шоирони замон ва ҳаваскорони ҷавон торафт қувват меёфт. Баъзан ӯ аз дарсҳои мадраса дилгир шуда, чанд гоҳ фақат бо адабиёт машғул мегардид. Муддате «девони Соиб ва Ҷомиро ба такрор хонд». Ниҳоят соли 1895 ӯ худ шеър гуфтавро оғоз кард.

Ҳангоми таҳқиқотҳои доманадору пурмуҳтавоаш М.Ш. Бухорӣ, дар он солҳо зарурати ба вучуд омадани мактабҳои усули ҷадидро махсус қайд намуда, ба қалами устод Айни навишта шудани якчанд китобҳои дарсӣ барои ин мактабҳои усули ҷадидро низ таъкид менамояд.

“Зиндагии Айни пур аз часорату шуҷоат ва корнома, як намуна аз тавоноии бузургии одам буд. ... Дар шахси вай қобилияту имконоти инсон ва халқ таҷассум ёфт ва ӯ тавонист, ки дарду аламҳо, ғаму шодихо ва орзую омоли аҳли заҳматро, азму иродаи ӯро дар роҳи озодӣ ба камоли пуррагӣ ифода намояд”¹.

¹ Шукуров, М. Бузургии Айни аз бузургии халқ / М.Шукуров // Коммунисти Тоҷикистон. – 1978. – № 3. – С.23-32.

Фасли дуҷуми боби сеюм - “Ақидаҳои М.Ш. Бухороӣ доир ба ғаёлияти эҷодии устод Айни”, дар навбати худ боз ба ду зерфасл ҷудо карда мешавад, ки оид ба ғаёлияти илмиву адабии устод Садриддин Айни бахшида шудааст. Адабиётшинос ғаёлияти илмии адабии устод Айниро ба ду марҳалаи инкишофи адабиёти тоҷик: 1) аз охири қарни XIX вобаста ба вазъияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ аморати Бухоро; 2) то солҳои 50-уми асри XX, ки ба давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ рост меояд, иртибот додааст.

Зерфасли аввали ин боб “Намунаи адабиёти тоҷик” ва “Ёддоштҳо” дар пажӯҳиши М.Ш. Бухороӣ номгузори шудааст. Соли 1926 устод Айни китобе бо номи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба таърифи расонд, ки дар шакли тазкира иншо гардида, мухтасари тарҷумаи ҳоли шоирону нависандагони форсу тоҷик ва намунаҳои осори зиёда аз 212 нафар суханваронро, ки дар Мовароуннаҳр дар муддати ҳазор сол ғаёлият намудаанд, аз устод Рӯдакӣ (асри X) сар карда то Пайрав Сулаймонӣ (асри XX)-ро фаро гирифтааст: “дар давоми ҳазор сол бисёр асарҳои оламшумул ба вучуд овардани аҷодони тоҷиконро нишон дод, то ҳама бинанд, ки миллати тоҷик фарҳанги баланди бостонӣ дорад ва забонаш на “форсии вайрон”, балки як забони иқтидорманд ва қобили муъҷизаҳост”¹.

Асари бунёдии “Намунаи адабиёти тоҷик” дар марҳалаи аввали эҷодии нависанда мавқеи муайянкунандагӣ дорад.

Ин китоб дар шакли тазкира иншо гардида, аз се қисм иборат мебошад ва дар он аввал шарҳи ҳол ва баъд намунаи осори ҳар адиб баён мегардад. Маълумоти Айни мухтасар, вале пурмухтавоҷу фарогир аст. Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» Рӯдакӣ, Ибни Сино, Камоли Хучандӣ, Алишери Навоӣ, Восифӣ, Қосими Коҳӣ, Мушфиқӣ, Сайидо, Аҳмади Дониш, Шоҳин, Савдо, Асирӣ, Ҳайрат, Чавҳарӣ барин адибони тоҷик, ки ҳар кадом воломақом ва соҳиби услуби фардӣ хос мебошанд, мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

“Чавҳар”-и «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро, ки саросари тазкираро фаро гирифтааст, муҳаққиқ дар худшиносӣ ва ҳудогоҳии милли медонад.

Китоби “Намунаи адабиёти тоҷик”-и Садриддин Айниро муҳаққиқ “якумин асари калони адабиётшиносии тозаи тоҷикӣ”², дастоварди барҷастаи илми адабиётшиносии тоҷик дар садаи XX медонад, ки олимони мамлакатҳои дунё низ ба ин асар баҳои баланд додаанд.

Дар диссертатсия он масъалаҳои фарогири тазкира, ки боиси ба даҳони пантуркистон задани “муҳри хомӯшӣ” гардидааст, қимати илмӣ, адабӣ ва таърихӣ он ба таври муфассал баррасӣ мегардад.

Тавре қаблан зикр шуд, мавзӯи рисолаи номзадии устод М.Ш. Бухороӣ “Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии “Ёддоштҳо”-и устод Айни” унвон дошт. Адабиётшинос Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ низ дар рафи ин бузургмардон ба эҷодии устод Айни таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда, арзишҳои умуминсонии асарҳои нависанда, аз ҷумла “Ёддоштҳо”-ро муайян намудааст.

М.Ш. Бухороӣ хусусиятҳои услубии эҷодии устод Айниро дар мисоли “Ёддоштҳо” равшану возеҳ нишон додааст. Хусусияти дигари эҷодии нависандаро адабиётшинос дар он мебинад, ки дар асарҳои асосии ӯ материали тарҷумаи ҳоли ҳадаш ва ёддоштҳои бисёр истифода шудааст. Ба қавли муҳаққиқ: “Материали ёддошти дар эҷодии Айни асосан бо ду роҳ дохил шудааст. Роҳи якум аз ин иборат аст, ки шахсу воқеаҳои муҳимме, ки худ

¹ Шакурӣ, М. Равшангари бузург. Ба ифтихори 80-умин солгарди нашри “Намунаи адабиёти тоҷик” / М.Шакурӣ. - Душанбе: Адиб, 2006. - С.43.

² Ҳамон ҷо: - С.93.

нависанда дар ҳаёт дида буд, дар баъзе асарҳои бадеии ӯ чун яке аз образҳо ё чун эпизоде тасвир шудаанд ва роҳи дуҷум аз тарафи Айнӣ истифода шудани саргузаштҳои ӯ – «навиштани ҳикоя ва очеркҳои тарҷумаиҳолӣ буд»¹.

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи эҷодиёти Садриддин Айнӣ дар он аст, ки маводи ёддошти ва тарҷумаиҳолӣ дар осори ӯ мавқеи муҳим доранд. Ба гуфтаи муҳаққиқ, таъсирпазирии устод Айнӣ аз анъанаҳои пешқадами ёддоштнависи классикии тоҷик дар эҷоди «Ёддоштҳо» баръало зоҳир мегардад. Дар зимн муаллиф менависад, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ бештар аз ҳама анъанаи ёддоштнависи Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ва асари «Бадоеъ-ул-вақоеъ», ки намунаи олии асари ёддошти адабиёти классикии форсу тоҷик мебошад ва ҳамчунин асарҳои тарҷумаиҳолии А.М. Горкий ба таври равшан инъикос мегардад.

М.Ш. Бухорӣ дар чор боби рисола «Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ» ҳамаи хусусиятҳои жанрӣ, мавзӯҳо, ҳодисаву воқеаҳои дар китоб матраҳгардида, ҳаёту зиндагонии қаҳрамонҳои асар ва ҳадафи иншои китобро ба таври муфассал пажӯҳиш намудааст, ки дар рисола таҳқиқу арзёбӣ гардидааст. Адабиётшинос оид ба арзиши асар меорад, ки: «Ҳоло «Ёддоштҳо»-ро энциклопедияи ҳаёти халқи тоҷик дар охири асри XIX меноманд ва дар ҳақиқат чунин аст»².

М.Ш. Бухорӣ дар таҳлил ва арзёбии асари «Ёддоштҳо» ба чанд нукта эътибори хос додааст. Сараввал вай мундариҷа ва шакли ин асарро ҷиддан таҳқиқ карда, кӯшиш кардааст, то маҳорати нависандаро дар офаридани чеҳраи умумиятдодашудаи халқ нишон диҳад; ҳамчунин саъй намудааст, ки арзиши «Ёддоштҳо»-ро дар «занҷираи умумии таърихи инкишофи адабиёти гузаштаву муосири тоҷик» арзёбӣ кунад. Дар рисола андешаҳои муҳаққиқ оид ба «Ёддоштҳо» муфассал баррасӣ гардидааст.

Зерфасли дуҷуми боби мазкур « Нигоҳи М.Ш. Бухорӣ ба «Одина», «Дохунда» ва «Ғулмон» мебошад. М.Ш. Бухорӣ повести «Одина» ва романи «Дохунда» -и устод Айнӣро аввалин асарҳои насри реалистии тоҷик номидааст ва повести «Одина»-ро аз ҷиҳати услуб, воситаҳои тасвири бадеӣ, хусусан системаи реалистии қаҳрамононаш, асаре медонад, ки дар адабиёти тоҷик ҳеҷ як асар ба ин поя нарасидааст. Муҳаққиқ ниҳоят дар повести «Одина» як меҳнаткаши одӣ, як деҳқонзодаеро ба мушоҳида мегирад, ки ҳамчун қаҳрамони асосӣ баромад намуда, аҳволу зиндагӣ, ҳиссу ҳаяҷон ва фикру андешаҳои ӯ «мавриди санҷиши бодикқат қарор ёфтааст».

Дар фарҷоми таҳлили қиссаи «Одина» муҳаққиқ чунин андеша меронад: «Айнӣ намояндаи халқи меҳнатиро қаҳрамони асари бадеӣ қарор дода, ҳислати одии инсонии вай ва шароити муқаррарии зиндагии ӯро мавзӯи таҳқиқ қарор дод. Бо «Одина» одами одӣ ва зиндагии рӯзмарра, фикру ҳиссиёти сода, орзую омили заминии вай ба адабиёти тоҷик дохил гардида, садои тапиши дили инсонии ӯ ба гӯши ҷаҳонӣ расид»³. М.Ш. Бухорӣ повести «Одина»-ро устуворсозандаи таҳкурсии гуманизми адабиёти советии тоҷик шуморида, нақши онро дар роҳи худшиносии иҷтимоии заҳматкашон муҳим арзёбӣ мекунад.

«Дохунда» нахустин романи реалистии тоҷик ба ҳисоб рафта, муҳаққиқ дар «Дохунда» назари таҳқиқии нависандаро пурқувват арзёбӣ мекунад ва иброз

¹ Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо» - и устод С.Айнӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – С.8-9.

² Ҳамон ҷо: - С.55.

³ Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1987. – С.85.

медорад, ки чузъиёти ҳаётии мушаххас, тафсилоти реалистона дар тасвири инсон ва манзараҳои зиндагӣ мавқеи намоён доранд. Устод М.Ш. Бухорӣ дар зимн ба ҳулосае меояд, ки нависанда дар романи “Дохунда” зиндагии пуртазоди халқи заҳматкашро тасвир намудааст. Яке аз хусусиятҳои романи “Дохунда”, дар таҳқиқоти адабиётшинос, аз он иборат аст, ки муаллиф ин романро ҳам романи таърихӣ ва романи “ҳозирамавзӯ” меномад.

Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ «Ғуломон»-ро калонтарин асари эпикӣи устод Садриддин Айни мешуморад, ки бо услуби муҳташама навишта шудааст. Донишманди зиндаёд И.С. Брагинский мақоми ин асарро чунин муайян кардааст: «Романи «Ғуломон» эпопея мебошад ва хусусияти асосии услуби бадеии он муҳташамист. Нависанда кӯшиш мекунад, ки дар роман ҳама чиз ба таври васеъ, хеле барҷаста ва бо обуранги дурахшон тасвир шавад, то ки ҳамаи образҳо баръалоина намоён гарданд, чизе хира намонад ва ҳама чиз то охир инкишоф ёфта бошад»¹.

М.Ш. Бухорӣ дар тақвияти гуфтаҳои И.С.Брагинский таъкид месозад, ки “Айни зарур донист, ки таассуроти фаровони он ҳама дидаву донистваҳояшро ба халқаш гӯяд. Вай бо ғайрату суръати ҳайратоваре, ки аз пеш дар фаъолияти ӯ ҳеч дида нашуда буд, ба асар навиштан сар кард ... Вай насри бадеиро на аз ҳикоя, балки аз повести калон – аз «Чаллодони Бухоро» ва «Одина» шурӯъ намуда, зуд ба роман («Дохунда») ва роман-эпопея («Ғуломон») гузашт»².

Дар мавриди романи «Ғуломон» бошад, адабиётшинос таъкид мекунад, ки доманаи тасвир дар роман васеътар гашта, ҳодиса ва воқеаҳои ҳаётӣ нисбат ба «Дохунда» маротибаҳо зиёдтар ба назар мерасиданд. Қалами Айни дар «Ғуломон» қалами тавоноӣ як нависандаи реалист аст, ки манзараҳои мураккаби зиндагиро тамоман конкрет тасвир намудааст, ҳалли сатҳии баъзе зиддиятҳо ҷиддии иҷтимоӣ мушоҳида мешавад, лекин умуман дар ин асар устод Садриддин Айни пурра ба усули тасвири таҳқиқӣ амиқ рӯ овардааст. Вале вобаста ба ҳамин масъала, таҳқиқӣ воқеият ва инсонро дар повести «Марги судхӯр» ва романи «Ёддоштҳо» муҳаққиқ боз ҳам мукамалтар мешуморад³.

Дар **ҳулосаи** диссертатсия натиҷаи таҳқиқ ба таври мушаххас ҷамъбаст мегардад, ки муҳимтарини онҳо ба таври зайл аст:

1. Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ аз зумраи адабиётшиносони маъруфест, ки дар пешрафти илми адабиётшиносии тоҷик саҳми босазо гузоштаанд. Фаъолияти илмии М.Ш. Бухорӣ дар таърихи адабиётшиносии тоҷик ҷанбаҳои мухталиф ва хусусиятҳои хосси худро дорад, ки масъалаҳои мухталифи адабиётшиносӣ, таърих, забоншиносӣ, фарҳангу маънавиёт самти фаъолияти пурмуҳтавои илмии ӯро ташкил медиҳанд [1-М].

2. Доираи таҳқиқоти илмии ин олим бағоят васеъ буда, аз ҷумла, муҳимтарин масъалаҳои таърихи адабиёт ва адабиёти давраи нави тоҷикро фаро гирифтааст. Муҳаққиқ бештар ба масъалаҳои рӯ овардааст, ки омӯзиши онҳо барои кушодани гирехҳои мушкилоти адабиёти тоҷик - адабиёти қадим, асримиёна ва муосир ёрӣ мерасонад [3-М], [4-М], [5-М].

3. Омӯзиши таърихи адабиёти классикӣ дар фаъолияти илмии ӯ ҷойгоҳи муҳимро касб мекунад. М.Ш. Бухорӣ дар ин замина доираи васеи масъалаҳои адабиётшиносии адабиёти классикиро матраҳ намуда, равишҳои судманди таҳқиқро поягузорӣ намудааст [3-М], [4-М].

¹ Брагинский, И.С. Жизнь и творчество Садриддина Айни / И.С. Брагинский. - М., 1959. – С.144.

² Шукуров, М. Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣ / М. Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1973. – С.9.

³ Ҳамон ҷо: - С.12.

4. Равшан намудани масъалаҳои анъана ва навоарӣ, истифодаи анъанаҳои гузаштагон оид ба эҷоди асари бадеӣ ва халқияти адабиёти муосири тоҷик дар маҷмӯаи мақолаҳои устод дар таҳқиқи мушаххаси масъалаҳои мазкур ва омӯзиши пурмухтавои эҷодии устод С.Айнӣ қадами ҷиддӣ ва босубот мебошад [2-М], [4-М] [6-М], [7-М].

5. М.Ш. Бухорӣ тамоми умрашро бо ихлосмандӣ ва дилбастагии комил сарфи омӯзиш, таҳқиқу баррасии адабиёти классикӣ ва адабиёти давраи нави тоҷик намудааст [1-М].

6. Омӯзиши аҳвол ва осори илмӣ ин донишманд, назарияҳои илмиву адабӣ, моҳият, усул, сабки тадқиқ ва саҳми ӯ дар омӯзиши масоили таърихи адабиёт хеле муҳим буда, барои инкишофи илми адабиётшиносии муосир судманд мебошанд [1-М].

7. Фаъолияти пурсамари муҳаққиқ М.Ш. Бухорӣ, дақиқназарӣ ва пухтакорӣ ӯ дар пажӯҳиши ҳодисаҳои тасвиргардида дар асарҳои адабӣ, кӯшишу талош ва муборизаҳои барои пешрафти адабиёт ва афкори бадеии халқ, барои тозагии забони адабии тоҷик, пас доштани анъанаҳои неки гузаштагон доир ба эҷоди асари бадеӣ, назари тоза ба воситаҳои тасвир дар асари адабӣ ва ба миён овардани мулоҳиза ва ақидаҳои ҷамъбасти нафақат дар ҷумҳурии мо, балки берун аз он низ маълум аст [1-М].

8. Омӯхтани паҳлуҳои адабиёти давраи нави тоҷик, ба вучуд омадани равияи нави адабиётшиносӣ дар сатҳи талаботи имрӯза аз бисёр ҷиҳат бо ном ва шахсияти устод Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ вобастагӣ дорад. Дар адабиётшиносии муосир ҳама муҳаққиқони таҳқиқи адабиёт роҳу тариқаи пажӯҳиши устод М.Ш. Бухориро пайравӣ мекунанд, аз тарзи таҳқиқ ва услуби баёни ӯ бомуваффақият истифода мебаранд [5-М].

Мухтавои асосии рисола дар таълифоти зерини муаллиф инъикос ёфтааст:

**Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА ҶТ
ва ҚОА ФР**

[1-М]. Набиева, М. Назаре ба зиндагиномаи Муҳаммадҷон Шақурии Бухорӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2014. – №3/9 (154). – С.257-259.

[2-М]. Набиева, М. Шинохти Садриддин Айнӣ аз нигоҳи Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. – Душанбе, 2015. – №4/7 (180). – С. 163-167.

[3-М]. Набиева, М. Назари Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ ба бозтоби арзишҳои миллии дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2017. – №4/7. – С. 195-198.

[4-М]. Набиева, М. Таъсирпазирии шоирони давраи нави адабиёти тоҷик аз осори Абдурраҳмони Ҷомӣ дар пажӯҳиши устод Шақурии Бухорӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – №8. – Қисми II. – С. 189-194.

[5-М]. Набиева, М. Таҳқиқу баррасии назми муосири тоҷик дар пажӯҳиши М.Шақурий / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – №4. – С.175-178.

Таълифоти муаллиф дар мачмӯаҳои илмӣ ва нашрияҳои дигар

[6-М]. Набиева М. Истиқболи Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ аз Садриддин Айнӣ / М. Набиева // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалии ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида ба 25-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.

[7-М]. Набиева М. Ақидаҳои М. Шақурӣ доир ба фаъолияти эҷодии устод Айнӣ («Намунаи адабиёти тоҷик») / М. Набиева // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалии ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (солҳои 2019-2021)» ва «400-солагии Миробид Сайидои Насафӣ». – Душанбе, 2019.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УДК: 891.550 (09)

ББК: 83.3 Тадж.

Н-13

На правах рукописи

НАБИЕВА МЕХРАНГЕЗ НАЗАРОВНА

**МУХАММАДЖОН ШАКУРИ БУХОРОИ –
ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук
по специальности 10.01.01. – Таджикская литература

Душанбе – 2021

Диссертационная работа выполнена на кафедре теории и новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор, академик Национальной академии наук Таджикистана **Имомзода Мухаммадйосуф Сайдали**

Официальные оппоненты: доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни **Салихов Шамсиддин Аслиддинович**

кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы, Российско-Таджикский (славянский) университет **Аминов Азим Садыкович**

Ведущая организация: Таджикский государственный институт языков имени С.Улугзода

Защита диссертации состоится «___» _____ 20__ года, в ___ часов на заседании диссертационного совета 6D.КОА-022 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, Буни Хисорак, Корпус 10), зал учёного совета факультета филологии.

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в центральной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17).

Автореферат разослан «___» _____ 20__ года.

**Учёный секретарь
Диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент**

Гулназарзода Ж.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность исследования. Таджикское литературоведение нового периода, начинающееся с работы устода Айни «Образец таджикской литературы» (1926), вступило в новую стадию развития в 30-х и 40-х годах XX века, благодаря работам, статьям и рецензиям таких учёных литературоведов как С.Айни, А.Лахути, И.С. Брагинский, Обид Исмати, Х.Юсуфи, Л.Бузургзода и Х.Мирзозода. Хотя господствующая идеология и так называемый метод социалистического реализма обуславливали ограниченность анализа и исследования художественных аспектов литературы как искусства, тем не менее, аналитические суждения упомянутых литературоведов соответствовали уровню национальной поэзии и прозы, научно исследовался вклад литераторов в становление литературного мышления.

В годы, последовавшие за Великой Отечественной Войной, появилось новое поколение литературоведов и критиков, таких как А.Мирзоев, Х.Мизозода, Н.Масуми, Р.Хошим, В.Асрори, С.Табаров, Р.Ходизода, Ю.Бобоев, А.Маниёзов, Л.Демидчик, А.Сайфуллоев, Х.Отахонова, Дж.Бобокалонова, которые приступили к анализу и исследованию произведений классических и современных литераторов с точки зрения писательского мастерства, вопросов поэтики, жанров и литературных стилей, литературных связей, традиций и новаторства. Одним из выдающихся учёных, труды которого публиковались, начиная со второй половины 40-х годов XX века в течение шестидесяти лет в Таджикистане и за его пределами, и внёсший весомый вклад в решение актуальных вопросов литературоведения и литературной критики, был Мухаммаджон Шакури Бухорои (М.Ш. Шукуров). Многочисленные работы этого выдающегося учёного имеют высокую ценность. Они благодаря научную и литературную новым методам исследования и достаточной обоснованностью служат путеводителем для специалистов в области филологии. Его заслуги беспрецедентны в области исследования теоретических и практических вопросов классической персидско-таджикской и современной таджикской литературы.

Исходя из этого, представляет важность изучение жизни и научного наследия этого учёного, его научных и литературных воззрений, сущности, принципов и аналитического стиля его научных изложений и его вклада в исследовании вопросов истории литературы для развития современного литературоведения.

Ученый за период своей научной деятельности смог создать великую литературоведческую школу с особым течением. Объективный и беспристрастный анализ, точка зрения и способ исследования Мухаммаджона Шакури Бухорои отличается от других литературоведов.

Исследователь обращал особое внимание на вопросы влияния устного народного творчества и литературы, классической таджикской литературы на эволюцию и развитие новейшей таджикской литературы как достоверного основания, а также замены различных социально-политических тем на различные традиционные рамки властвующей эпохи.

Мухаммаджон Шакури Бухорои также является одним из исследователей жизни и наследия Садриддина Айни и на этой основе проделал огромную исследовательскую работу, определяя исторические предпосылки источника дарований и мастерства Айни.

В диссертации детально анализирован один из широких аспектов многосторонней деятельности Мухаммаджони Шакури Бухорои, связанный с историей таджикской литературы.

Степень изученности вопроса. Научная деятельность Мухаммаджона Шакури Бухорои как историка персидско-таджикской литературы серьезно привлекла внимание литературоведов еще в начале 50-х годов XX века. Известный учёный И.С. Брагинский, затрагивая кандидатскую диссертацию М.Ш. Бухорои на тему «Идейно-художественные особенности «Воспоминаний» устода Айни» (1952) говорил: «Я... должен признать, что был всецело очарован чтением упомянутой диссертации тогда еще совершенно молодого таджикского учёного»¹.

В дальнейшем выразили свое отношение к литературоведческой деятельности М.Ш. Бухорои, включая, его исследования в области истории таджикской литературы, многие отечественные и зарубежные учёные такие как Г.Ломидзе, М.Пархоменко, И Бечка, В.Озеров, А Насриддинов, А.Сатторзода, А.Маниёзов, Л.Демидчик, Х.Отахонова, А.Абдуманнонов, Ш.Рахмонов, М.Раджаби, У. Гаффоров, П.Гулмурод, Ю.Акбаров и другие. В 1986 году была опубликована статья «Счастье истинного человека» члена-корреспондента АН СССР Г.Ломидзе, в которой в частности было сказано: «М.Ш. Шукуров сделал очень многое для таджикской литературы, для дорогого таджикского народа, для многонациональной советской культуры... Совершенный эстетический вкус, достаточно широкая образованность, тонкое видение и глубокая мысль предоставили Мухаммаджону Шарифовичу значительное место и положение в области таджикской советской культуры»².

В статье Раджаби М.С. «Таджикская проза в зеркале литературоведения и критики», анализируя новый научный подход М.Ш. Бухорои, охватывающий все составляющие литературоведения и языкознания, автором подчёркивается, что: «Такая научная смелость М.Шукурова, ныне принесла многообещающий результат и со всей серьёзностью поставила вопрос о необходимости комплексного изучения многостороннего творчества С.Улугзода, Дж.Икрами, Р.Джалила и Ф.Мухаммадиева. Также, с этой точки зрения, началось изучение творчества устода Айни - основоположника таджикской советской литературы»³.

Если статья М.Раджаби охватывает литературоведческую деятельность М.Ш. Бухорои до 1987 года, то статья А. Сатторзода «Учёный с постоянно молодым и ищущим разумом» написанная в 2006 году достаточно подробно рассматривает разностороннюю деятельность этого известного ученого. Понятно, что в период Независимости Таджикистана возникла необходимость пересмотра таджикской истории, и литературы нового времени. И одним из исследователей, обративших серьёзное внимание на данный вопрос и развернувших широкую деятельность в этом направлении, был М.Ш. Бухорои. Он, свои статьи, написанные под новым углом зрения, опубликовал в книге «Взгляд на таджикскую литературу двадцатого столетия» (Душанбе, 2006. - 456 с.). А. Сатторзода так оценивает этот труд: «Его новая книга «Взгляд на таджикскую литературу двадцатого столетия» открывает новую страницу не только в творческой деятельности автора, но и в таджикском литературоведении. Это вызвано тем, что впервые в современной таджикской науке, используя благоприятствующую научную атмосферу,

¹ Абармарди илму фарханг (мачмуаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳрномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М.Шакурӣ). – Душанбе: Дониш, 2006. – С.37.

² Ҳамон ҷо: -С.39.

³ Рачабӣ, М. Ба фикри ман / М.Рачабӣ. – Душанбе, 2003. – С.213.

возникшую вслед за коренными изменениями в общественной и политической жизни страны, таджикская современная литература без оглядки на предписания доминирующей идеологии эпохи и грубой партийной критики социального характера, становится предметом исследования»¹.

В некоторых научных статьях, в частности статьи П.Гулмурод, «Школа Шакури, наставники и ученики» речь идёт о литературоведческой школе М.Ш. Бухорои. П.Гулмурод справедливо подчеркивает, что именно Независимость Таджикистана одарила этого учёного мощным исследовательским и аналитическим зарядом: «Благодаря школе академика Шакури, филологическая наука страны входит в число признаваемых и результативных школ. Он встретил суверенитет страны как состоявшийся и известный учёный, полная политическая и социальная независимость страны одарила академика Шакури новым научным и творческим зарядом и вдохновением»².

Но несмотря на все эти статьи и отзывы относительно обширной научной деятельности академика М.Ш. Бухорои, всё ещё отсутствует монографическое исследование данного вопроса.

Цель и задачи исследования. Основной целью написания диссертации является анализ и комплексное рассмотрение научной деятельности академика Мухаммаджона Шакури Бухорои, связанной с более чем тысячелетней историей классической литературы и современной таджикской литературой.

Биографический материал литературовед показывает, что жизни и научной деятельности он с искренностью и особой привязанностью всю свою жизнь посвятил изучению и исследованию классической литературы и литературы нового времени. Благодаря этому, представляется достаточно выдающимся роль и место М.Ш. Бухорои в таджикском литературоведении. При этом исследование темы показало, что роль и место учёного в таджикской литературоведческой науке всё ещё остаются неизученными в достаточной степени.

Для соответствующего решения вопроса, диссертант возложила на себя задачу:

- изучить биографию академика М.Ш. Бухорои в увязке с его научной и общественной деятельностью;
- в его обширной деятельности в области культуры показать достойный вклад М.Ш. Бухорои как выдающегося исследователя истории таджикской литературы;
- определить вклад литературоведа в исследование проблемы традиций и новаторства в творчестве таджикских классических литераторов;
- рассмотреть отношение М.Ш. Бухорои к таджикской литературе нового времени и особенностям её формы и содержания;
- применяя принцип от общего к частному, определить достойный вклад литературоведа в изучение и исследование жизни и творчества устода Айни.

Источниками исследования являются труды академика М.Ш. Бухорои. В дополнение к этому, использованы труды, которые содержат сведения о жизни и деятельности учёного. Наряду с этим, использованы устные воспоминания устода Мухаммаджона Шакури Бухорои, опубликованные под названием «Рассказы, взятые из жизни».

¹ Сатторзода, А. Донишманде бо акли хамеша чавон ва чӯё / А.Сатторзода, // Омӯзгор. – 2006. – 24 окт. – С.8-9.

² Абармарди илму фарҳанг (маҷмӯаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳрномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М.Шакури). – Душанбе: Дониш, 2006. – С.335.

Объект исследования. Важнейшие вопросы литературоведения, в том числе, теоретические вопросы, вопросы исследования классической и современной литературы, литературных связей, сравнительного анализа литературы зарубежных стран в литературоведческой деятельности Мухаммаджона Шакури Бухорои.

Предмет исследования. Жизнь и научная литературоведческая деятельность Мухаммаджона Шакури Бухорои как исследователя истории таджикской литературы.

Новизна исследования. Новизна исследования состоит в том, что в нем впервые комплексным образом, монографически анализирована литературоведческая деятельность М.Ш. Бухорои, в особенности, связанная с его работами, посвященными истории таджикской литературы. Такой всеохватывающий подход предоставляет возможность в достаточной степени определить достижения учёного в области таджикской науки и культуры нового времени и особенности его литературоведческой школы.

Теоретическое и практическое значение исследования. Диссертация как первое завершённое исследование определяет место и ценность наследия посвящённого истории таджикской литературы в литературоведении XX столетия и показывает его эффективное влияние на дальнейшее развитие таджикской филологической науки. Наравне с этим можно отметить, что практическая значимость данного исследования проявляется в том, его основные результаты могут быть использованы в последующем написании истории таджикско-персидской литературы и новейшей таджикской литературы. Также при написании литературоведческого произведения и критического исследования, составления учебников высших учебных заведений филологического направления можно обратиться к материалам данной диссертационной работы, или что в нем определены место и значение работ академика М.Ш. Бухорои, посвящённые истории литературы в таджикском литературоведении и показано их плодотворное влияние на дальнейшее развитие таджикской филологической науки.

Теоретические и методологические основы исследования составляют исторический принцип и другие инновационные течения, которые положительно оценены на практике научных работ. Диссертант в ходе исследования использовала аналитический и сравнительно исторический методы, широко применяемые при изучении и рассмотрении научного наследия, а также достижения отечественных и зарубежных учёных, включая Е.Э. Бертельса, С.Айни, И.С. Брагинского, В.М. Жирмунского, Л.Н. Демидчик, Л. Пинхасик, Х. Мирзозода, А.Мирзоев, Ш. Хусейнзода, Р. Ходизода, М.Ш. Бухорои, С.Табаров, С. Нафиси, З. Сафо, А.Сайфуллоев, Х.Отахонова, Х. Шарифова, А.Рахмонзода, М.Имомзода, А.Кучарзода, А.Махмадаминов, Ю.Акбарзода, А.Абдуманнон и других.

Основные положения, выносимые на защиту:

- Научные труды академика АН Республики Таджикистан М.Ш. Бухорои, охватывающие наиболее важные вопросы таджикского литературоведения в XX и начале XXI веков, внесшие достойный вклад в развитие таджикской филологии;

- М.Ш. Бухорои своей плодотворной деятельностью предложил специалистам новые направления и методы литературоведческого анализа и

исследования, поставил вопрос о необходимости пересмотра таджикской советской литературы;

•М.Ш. Бухорои, рассмотрев вопросы стиля в таджикской прозе нового времени, на примере творчества С.Айни, Дж.Икрами, С.Улугзода, П.Толиса, Ф.Мухаммадиева обосновал индивидуальный стиль каждого писателя;

•М.Ш. Бухорои на основе достижений русских и европейских теоретиков, исследуя философскую прозу, предпосылки её возникновения и развития в таджикской литературе, обосновал результативность нового направления художественного изображения;

•М.Ш. Бухорои, определив пути возникновения и развития нового стиха в таджикской литературе, указал на этапы его развития в первой половине XX столетия;

•М.Ш. Бухорои, исследуя таджикскую литературу просвещения как нового этапа литературы, на этой почве разделил литературу нового времени по этапам. Благодаря этому, его литературоведческие труды приобрели ещё большую значимость в период независимости Таджикистана.

Личный вклад диссертанта. О литературоведческой деятельности академика Мухаммаджона Шакури Бухорои кроме отдельных статей, рецензий и докладов не было проведено до сих пор ни одного значительного исследования. Поэтому, диссертант подверг рассмотрению и исследованию место и значение наследия литературоведа, посвященного истории таджикской литературы, а также изучил невыясненные и неизученные до сих пор стороны жизни и деятельности исследователя истории таджикской литературы. В диссертации и опубликованных статьях автора отражены основные результаты исследования.

Апробация результатов исследования. Основное содержание диссертации отражено в 5 научных статьях в журналах, включённых в перечень ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации, двух тезисах на научно-теоретических конференциях преподавательского состава Таджикского национального университета. Диссертант в 2016-2019 годах выступала на республиканских и университетских конференциях. Автореферат диссертации в целом отражает её содержание.

Диссертация обсуждена на расширенном заседании кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы ТНУ от 25 ноября 2020 года (протокол № 9) и рекомендована к защите.

Структура диссертации. Диссертация состоит из предисловия, трёх глав (каждая глава делится на разделы и подразделы), заключения и перечня использованной литературы.

Основное содержание диссертации

В предисловии указаны актуальность темы диссертации, степень её изученности, цели и задачи исследования, новизна исследования, её теоретическое и практическое значение. Также отмечены теоретические и литературные источники и основные положения, выносимые на защиту.

Первая глава диссертации “Мухаммаджон Шакури Бухорои - воспитанник таджикской литературы и культуры” состоит из двух разделов.

В первом разделе первой главы “Жизнеописание М.Ш. Бухорои” затрагиваются вопросы времени жизни М.Ш. Бухорои, семейной культурной атмосферы и ее влияния на формирование личности литературоведа.

Литературовед, критик, учёный и мыслитель Мухаммаджон Шакури Бухорои родился 30 октября 1926 года в Бухаре в семье одного из видных деятелей начала XX века, Шарифджон-махдума Садри Зиё.

Относительно времени его рождения существуют противоречивые мнения, что подробно рассмотрено в диссертации.

Шарифджон-махдум Садри Зиё отец Мухаммаджона Шакури Бухорои, был одним из представителей движения просветительства, сыном домулло судьи Абдушакура Оят, любителя поэзии. Отмечено, что его имя было Абдушакур, а Оят его поэтический псевдоним. По словам устода Айни, он "...был уникальным наставником своего времени, многие улемы были его учениками"¹.

М.Ш. Бухорои начальное образование получил у своих родителей. Семейная культурная атмосфера оказала влияние и на Мухаммаджона Шакури Бухорои. Он с детства испытывал большую привязанность к поэзии и литературе.

К сожалению, М.Ш. Бухорои в младенческом возрасте лишается материнской ласки и отцовской заботы.

После Бухарской революции, Садри Зиё также как и другие видные представители науки и литературы Бухары, арестовывается Советской властью и в 1932 году умирает в заключении.

Мать М.Ш. Бухорои Мусаббиха Шукурова, которая также была арестована вместе с мужем, после освобождения умирает в 1933 году в возрасте 37 лет. Причиной смерти было заражение в тюрьме туберкулёзом.

М.Ш. Бухорои после смерти родителей некоторое время живёт у своего дяди по материнской линии поэта Авхади. По нравам того времени дядю Авхади в 1937 году сначала арестовывают, а затем ссылают в Сибирь, где он и находит свою смерть. М.Ш. Бухорои, оставшийся без попечения, перебирается к своей тёте по отцовской линии Икболхон. Через некоторое время дочь тёти Асолатхон, приезжая в Бухару, в 1939 году забирает Мухаммаджона к себе в Сталинабад.

В Сталинабаде М.Ш. Бухорои сначала ведёт обучение в средней школе, затем в педагогическом училище. После окончания училища он поступает в Государственный педагогический институт имени Т.Г. Шевченко города Сталинабад (ныне Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни) на факультет языка и литературы, который заканчивает в 1945 году. В студенческие годы (1943-1945 гг.) в вечернее время работает корректором в редакции газеты "Тоджикистони сурх" (ныне "Джумхурият"). В 1944 году некоторое время работает лаборантом в Институте истории, языка и литературы (ныне Институт языка и литературы имени А.Рудаки).

С 1948 по 1951 годы под научным руководством устода Холика Мирзозода исследует вопрос "Творчество Сиддики Аджи". Однако, по нравам того времени, Аджи объявляется реакционным поэтом, что приводит к запрету защиты диссертации на эту тему. М.Ш. Бухорои в 1953 году под руководством известного востоковеда И.С. Брагинского выбирая другую тему – "Идейно-художественные особенности "Воспоминаний" С. Айни", в 1955 году защищает её в Институте востоковедения АН СССР в Москве и становится кандидатом филологических наук.

М.Ш. Бухорои до 1989 года работал научным сотрудником в Институте языка и литературы имени Рудаки в области критики литературы и исследования истории таджикской современной литературы.

¹ Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни. - Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.

М.Ш. Бухорои является одним из видных литературоведов, внёсших большой вклад в исследование литературы различных периодов, важных теоретических вопросов таджикской классической и современной литературы, в изучении литератур других народов, а также в изучении вопросов языка, духовности, культуры и других аспектов человеческой жизни.

Устод М.Ш. Бухорои внес весомый вклад в написания, редактирование и подготовку к печати “Очерки таджикской советской литературы”, состоявшегося из двух томов в 1956-1957 годах и четырёхтомника “История таджикской советской литературы. Развитие жанров” в 1978-1984 годах.

В шестидесятых и семидесятых годах он занимается вопросами языка фарси таджикского. Результаты своего исследования М.Ш. Бухорои опубликовал в книге “Каждому слову своё место и каждой мысли своё положение” (1968).

В 1971 году М.Ш. Бухорои в Институте востоковедения АН СССР в Москве защищает докторскую диссертацию на тему “Вопросы жанра и стиля в таджикской современной прозе”, которая включена в четвертый том “Истории таджикской советской литературы. Развитие жанров”.

Мухаммаджон Шакури Бухорои с 1956 года был членом Союза писателей Таджикистана.

Исследователь в начале писал под именем Мухаммад Шарифович Шукуров, а с 1993 года под именем Мухаммаджон Шакури Бухорои. Как отмечено в книге “Наследие Мухаммаджона Шакури” (2007): “Мухаммаджон Шакури Бухорои до 1993 года свои работы подписывал именем Мухаммаджон Шукуров. В официальных документах его полное имя Мухаммад Шарифович Шукуров. Подпись «М. Шакури» начинается со статьи “Судьба языка, судьба народа” (в соавторстве с Лоик и Ш.Рустамовым. “Садои мардум”. - 23 июля 1993)¹.

М.Ш. Бухорои долгие годы был членом редколлегии журнала “Начальная школа” (1958-1959 гг.), членом редколлегии журнала “Садои Шарк” (1959-77), членом Совета по критике и литературоведению при Союзе писателей СССР (1968), членом Комитета Государственной премии Таджикской ССР имени Абуабдуло Рудаки в области литературы, искусства и архитектуры при Совете Министров Таджикской ССР (1971-1974 гг.), председателем Научного совета литературоведения в Таджикской советской энциклопедии (до конца жизни).

М.Ш. Бухорои принимал участие и в деятельности международных организаций. Например, в 1973 году он был избран членом Международной ассоциации литературных критиков в Париже.

М.Ш. Бухорои 1981 году был избран членом-корреспондентом АН Таджикской ССР, а 1987 году действительным членом Академии наук. По словам учёного Георгия Ломидзе: “Мухаммад Шукуров сделал очень многое для таджикской литературы, для дорогого таджикского народа, для многонациональной советской культуры. Трудно дать оценку всем его работам. Весьма велик и значителен его вклад”².

Второй раздел первой главы - “Взгляд на научную деятельность М.Ш. Бухорои” затрагивает вопросы научной деятельности литературоведа. М.Ш. Бухорои на протяжении своей научной деятельности написал более 50 книг и 600

¹ Осорномаи Мухаммадҷони Шақурӣ (Тартибдихандагон: Анзурати Малиқзод ва Муҳаббат Чалилова). – Душанбе: Дониш, 2007. – С.3.

² Абармарди илму фарҳанг (маҷмӯаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳрномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М.Шақурӣ). – Душанбе: Дониш, 2006. – 368 с.

статей, касающихся различных сторон языка, литературоведения, культуры и духовности. В частности им написано: “Идейно-художественные особенности “Воспоминаний” устода Айни”, “Каждому слову свое место, каждой мысли свое положение”, “Аспекты художественного анализа”, “Эстетический взгляд народа и реалистическая проза”, “История таджикской советской литературы” в шести томах, “Это место Хорасан: духовность, язык и национальное возрождение таджиков”, “Сотим Улугзода”, “Традиция и новаторство”, “Человеколюбие исследования и национальный язык”, “Традиция, народность и мастерство”, “Школа человечности”, “Проза Джалола Икрами”, “Взгляд на таджикскую литературу двадцатого столетия”, “Садриддин Айни – великий просветитель”, “Независимость и социальное и духовное самопознание”, “Судьба фарси- таджикского Фараруда (Мавераннахр)”, “Пантюркизм и судьба таджиков”, учебники, учебные пособия и много других работ, перечень которых упомянут в диссертации.

М.Ш. Бухорои наряду с этим занимался переводом произведений русских писателей: Тургенев И.С. “Рудин” (роман), Лукницкий П.Н. “Таджикистан” и Алексеева С. “Суворов и русские солдаты” (рассказы). Он писал и несколько стихотворений, которые были опубликованы в газетах и журналах. Например: “Радующиеся дети”, “Корона таджиков”, “Миг за мигом, момент за моментом”, “Знамя победы”, “Армия победы”, “Песня победы”, “Благодарность”, “Песня избирателей” и “Разная сторона”.

М.Ш. Бухорои относительно различных сторон таджикской литературы (как классической, так и современной), включая роль традиций классической персидско-таджикской поэзии и прозы в таджикской реалистической прозе, вопросы традиции и новаторства, национальные особенности таджикской реалистической прозы, языка и духовности и других сторон общественной жизни написал множество статей и опубликовал их в различных газетах и журналах.

В 1988 году в “Литературной газете” (Москва, 14 декабря 1988 г.) была опубликована статья М.Шакури “Тот кто запинаяется в своем языке”, которая была объявлена “Статьей года”.

Вторая глава диссертации “**Размышления Мухаммаджона Шакури Бухорои об истории таджикской литературы**” состоит из четырёх разделов и посвящена анализу размышлений М.Ш. Бухорои о истории таджикской литературе.

Первый раздел второй главы назван “**Классическая литература в исследованиях М.Ш. Бухорои**”. Изучение средневековой литературы занимает особое место в научной деятельности М.Ш. Бухорои. Рудакиведение является одной из значительных ветвей литературоведческой науки. Начиная с начала XX столетия, отечественные и зарубежные учёные занялись исследованием отдельных сторон жизни и творчества этой чрезвычайно одарённой личности. Мухаммаджон Шакури Бухорои также ставил предметом своего исследования различные стороны жизни и творчества устода Рудаки. М. Шакури в статье “Рудаки и народ” локализует усыпальницу устода Рудаки в селении Панджруд, за садом, носящим название “Сад эмира”, “Сад царя” или “Майдан царя” и отмечает, что односельчане называют усыпальницу Рудаки “Могилой мулло Абулхасан”, “Могилой поэта мулло Абулхасан”, “Могилой незрячего поэта”. Название “Малик” достаточно часто используется в топонимии селения Панджруд: одну из дорог этого селения называют “Дорогой Малика”, один ручей называют “Ручей Малика” и мост, существующий в этом селении, также называют “Мостом

Малика”. Исходя из этого, устод М.Ш. Бухорои с осторожностью допускает вероятность связи такой топонимии с положением устода Рудаки, которого величали “царем поэтов” (*Малику-и-шуаро*).

Академик М.Ш. Бухорои, исследуя вопросы патриотизма, национального самопознания, почитания национальных ценностей предков в классической персидско-таджикской литературе, прослеживает их отражение в поэзии царя поэтов Абуабдулло Рудаки. Он в статье «Идеи патриотизма в стихах устода Рудаки» пишет следующее: «Вся общественная и литературная деятельность устода Рудаки – это пример настоящего патриотизма, проявившийся в условиях X века в свойственных тому времени формах. Его борьба за развитие таджикского дари языка (фарси-е дари) и совершенствование высокохудожественной литературы на этом языке, была патриотической борьбой, имеющей большое политическое значение. Это борьба была одним из важнейших проявлений самопознания таджикского народа»¹.

М.Ш. Бухорои в направлении достижения национального самопознания и патриотизма основной предпосылкой считал почитание культуры, языка и литературы. В условиях независимого Таджикистана воспитание у молодого поколения идей патриотизма и национальной гордости на примере поэзии Рудаки было одной из основных целей учёного. М.Ш. Бухорои пишет, что единство и сплочённость, защита родины и национальной самобытности таджикского народа имеет большое место в творчестве устода Рудаки.

После Адама поэтов Рудаки, исследователь переходит к изучению жизни, наследия и творческого мастерства Низами Ганджави и его места в становлении и развитии различных жанров персидско-таджикской поэзии.

По мнению исследователя, имя поэта стоит в одном ряду с именами таких гениальных поэтов мировой литературы как Пушкин, Шекспир, Руставели, Гёте, Рудаки, Фирдоуси и Саади.

Исследование М.Ш. Бухорои показывает, что влияние творчества и школы Низами Ганджави веками оставалось устойчивым в нашей литературе. Он также отмечает, что: “его любовно-романтические и философско-дидактические поэмы позднее были собраны одним переписчиком в одной книге и названы, “Хамса” – “Пятерицей”. После этого сочинение Пятериц стало традицией в персидско-таджикской литературе”². М.Ш. Бухорои сочинение “Пятериц” считает свидетельством выдающегося поэтического мастерства Низами.

М.Ш. Бухорои, в отдельности анализируя каждую поэму “Пятерицы”, обращает серьёзное внимание на новаторства поэта и выражает заслуживающие внимания мысли о некоторых аспектах каждой поэмы.

Второй раздел этой главы “Влияние литературной традиции на современную таджикскую литературу” посвящён влиянию традиции и творческих направлений классической литературы на современную таджикскую литературу.

Из числа поэтов X-XV веков внимание литературоведа М.Ш. Бухорои более всего привлекала назидательная и гуманистическая поэзия Абдуррахмана Джами. Жизнь и наследие этого поэта и великого мыслителя многие годы были предметом внимания М.Ш. Бухорои.

¹ Шукуров, М. Ғояи ватандӯстӣ дар шеърҳои устод Рӯдакӣ / М. Шукуров // Тоҷикистони советӣ. – 1958. – 17 окт.

² Шукуров, М. Низомии Ганҷавӣ / М. Шукуров // Газетаи муаллимон. – 1947. – 6 окт.

В статье “Джами и таджикская советская литература”, опубликованной в 1965 году в журнале “Садои Шарқ”, М.Ш. Бухорои предпринимает попытку глубокого рассмотрения основных особенностей творческого наследия поэта. Как отмечает исследователь, творчество Абдуррахмана Джами внесло орпределённый вклад в развитие таджикской литературы, начиная с XVI вплоть до начала XX веков. Он также подчеркивает, что великий Джами подытожил достижения персидско-таджикской литературы от Адама поэтов Рудаки, Фирдоуси, Низами Ганджави, Саади, Хафиза, Камола Худжанди и Хусрава Дехлави и создал многочисленные произведения в духе лучших традиций наших предков, совершенствовал эти традиции, придавая им новую силу.

Литературовед просматривает внимание литераторов последующих веков в простоте и плавности произведений Джами, подверженность его творчества передовыми идеями персидско-таджикской литературы: “Поэты заимствовали его бейты (*тазмин*) и писали ответы (*назира*) на его газели, “Лайли и Маджнун” Шохин и Туграл также отчасти являются *назира* на “Лайли и Маджнун” Джами”¹. Следовало бы отметить, что вероятно впервые М.Ш. Бухорои известил научную общественность о поэме (хотя и незаконченной) “Лайли и Маджнун” Накибхона Туграла. До этого, в книге “Шамсиддин Шохин” Х.Мирзозода, опубликованной в 1956 году, подчеркивалось, что Шамсиддин Шохин был последним поэтом, сочинявшим поэму “Лайли и Маджнун”². В предисловии Н.Масуми к “Избранным стихам” Туграла (1964) также не отмечено, что Тугралу принадлежит незаконченная поэма “Лайли и Маджнун”³.

Исследования М.Ш. Бухорои показывают, что Садриддин Айни был одним из первых видных деятелей таджикской советской литературы, обративших внимание на творчество Абдуррахмана Джами.

Затем устод М.Ш. Бухорои в ходе анализа в статье придаёт особое значение относительно подверженности устода Айни влиянию творчества Абдуррахмана Джами. Становится очевидным, что первое влияние Джами на творчество Садриддина Айни проявляется в его элегии по случаю смерти одного из сыновей Шарифджон-Махдуми Садри Зиё в 1916 году:

*Ты покинул о, только что раскрывшийся цветок, цветник отца,
Соловей пустился в плач от ноющего сердца отца,
Расставание с тобой зажгло огонь среди друзей отца,
Горящее сердце отца, жгучая грудь отца.
“Пролил кровь сердца из плачущих очей отца,
Не пожалел ты душу отца, о душа отца”
(Рафтӣ, эй гулбуни навруста, зи бӯстони падар,
Булбул омад ба фиғон аз дили нолони падар,
Зи фироқи ту зад отаи ба муҳиббони падар,
Дили бирёни падар, синаи сӯзони падар,
“Рехтӣ хуни дил аз дидаи гирёни падар,
Раҳм бар ҷони падар н-омадат, эй ҷони падар”...)*⁴.

¹ Шукуров, М. Чомӣ ва адабиёти советии тоҷик / М. Шукуров // Садои Шарқ. – 1965. – №1. – С. 104-110.

² Мирзозода, Х. Шамсиддин Шохин / Х.Мирзозода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956. – С.86.

³ Маъсумӣ, Н. Туграл ва муҳити адабии ӯ / Н.Маъсумӣ // Туграл. Мунтахаби ашъор. – Душанбе: Ирфон, 1964. – С.5-66

⁴ Шукуров, М. Чомӣ ва адабиёти советии тоҷик / М. Шукуров // Садои Шарқ. – 1965. – №1. – С.104-110.

На взгляд Шакури такой душераздирающий *мусаддас* устода Айни обусловлен несколькими причинами. Одна из причин сводится к тому, что возможно элегия Джами воодушевила Айни. Другими словами “все эти эмоции Айни, в какой-то степени, имеют литературный источник». Известно, что элегия Джами относится к лучшим образцам элегии в истории таджикской классической литературы.

Относительно данного вопроса, то есть восприимчивости Садриддина Айни к Мавляна Абдуррахману Джами, у литературоведа имеются и другие взгляды достойные внимания, которые указаны в диссертации

Исследователь считает, что таджикские советские писатели, заимствуя поэтические формы из классической литературы, наполняли их новым социальным содержанием своего времени. Такие примеры мы находим в творчестве таких поэтов как С.Айни А.Лахути, А.Хамди, П.Сулаймони, М.Турсунзаде, М.Миршакар, М.Рахими и других. Элегию устода Айни М.Ш. Бухорои считает одним из лучших примеров подверженности влиянию, выражения в формах жанров прежнего времени нового социального и политического содержания¹.

М.Ш, Бухорои также уделяет особое внимание вопросу сочинения ответов (*назира*) в таджикской советской литературе. На взгляд исследователя, в таджикской советской литературе есть поэты, написавшие *назира* на стихи Джами. В этих *назира* ставятся всевозможные вопросы социальной жизни и обеспечивается связь между таджикской советской литературой и классической литературой. Например:

Джами:

Твоё лицо походит на солнце,
Твои губы походят на мёд без примеси.
(*Рӯйи ту офтобро монад,
Лаъли ту шахди нобро монад*).

Айни:

Революция походит на солнце,
Или на разбушевавшиеся волны.
(*Инқилоб офтобро монад,
Ё ки тӯфони обро монад*)².

Устод М.Ш, Бухорои также остановился на вопросе художественных фигур, в том числе сравнения, в упомянутых газелях Джами. Он подчеркивает, что в упомянутой газели Джами, упоминая лицо, губы, глаза, локон возлюбленной, описывает все состояния влюбленного. Однако, по сравнению с этим, в газели Айни эти сравнения не указывают на состояние влюбленного, а на Октябрьскую революцию и её последствия. Например, если Джами сравнивает лицо возлюбленной с солнцем, устод Айни использует солнце для сравнения с Революцией, что представляется привлекательным.

По ходу анализа и рассмотрения М.Ш. Бухорои усматривает предпосылки возникновения поэмы “Золотой кишлак” Мирсаида Миршакара наряду с

¹ Хамон чо.

² Хамон чо.

таджикским устным народным творчеством в изображении сказочной деревни из поэмы “Книга о мудрости Александра” Абдуррахмана Джами.

Привлекает внимание то обстоятельство, что М.Ш. Бухорои описание этого идеального общества в поэме “Книга о мудрости Александра” и народных сказок считает давнишней мечтой народа, а в поэме “Золотой кишлак”, состоявшейся реальностью и сбившейся мечтой, осуществлённой советскими людьми своими усилиями.

Третий раздел второй главы называется “М.Ш. Бухорои и современная проза”. Вопросы таджикской современной литературы наряду с вопросами классической литературы, языка, духовности и культуры таджикского народа с самого начала плодотворной научной деятельности М.Ш. Бухорои находились под его пристальным взглядом. Он обращает внимание не только на наиболее главные теоретические вопросы литературы, деятельность и творчество отдельных литераторов также были предметом его внимания. Об этом им написано несколько ярких научных исследований.

Взгляд М.Ш. Бухорои на историю, человеческую и творческую судьбу современных таджикских литераторов с самого начала был пронизательным и всепроникающим. Его труды “История таджикской советской литературы. Проза 1945-1974 годов”, «Аспекты художественного анализа» и “Взгляд на таджикскую литературу двадцатого столетия” являются основополагающими в этом направлении.

Литературовед предпосылками таджикской советской литературы считает яркие периоды классической литературы, веками привлёкшие внимание мирового читателя.

В исследованиях М.Ш. Бухорои первые серьёзные шаги новой таджикской реалистической прозы связаны с именем Садриддина Айни. Исследователь подчеркивает, что в творчестве устода Айни в 20-30 годах определены основные особенности наиболее важных жанров таджикской реалистической прозы – повести, романа и романа - эпопеи.

Исследователь соглашается с мнением литературоведа Л.Н. Демидчик¹, что “строгая документальность, противопоставление социалистической реальности настоящего с феодальным прошлым, в очерках С. Айни “Колхоз “Коммунизм” (1934), “Краса мира” (1937) и очерковые работы других писателей, встречающиеся в тридцатые годы, получили продолжение и в последующем. Это просматривается во многих очерках, написанных в сороковых, пятидесятых годах и позднее”².

Литературовед отмечает, что такое свойство очерка получило продолжение в годы после Великой Отечественной Войны, в особенности в творчестве молодого поколения. Однако, в конце пятидесятых и начале шестидесятых годов до некоторой степени изменилась в таджикской литературе.

М.Ш. Бухорои подтверждает, что одно из важных особенностей таджикского очерка со времени его появления заключается в его чрезмерной эмоциональной окраске. Эта особенность во многом связана с романтическими свойствами современной таджикской литературы и литературы предшествовавших веков.

¹ Демидчик, Л.Н. Насри солҳои. 30. Таърихи адабиёти советии тоҷик: инкишофи жанрҳо. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ. II / Л.Н. Демидчик. – Душанбе: Дониш, 1978. – С.173.

² Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик/ М. Шукуров. – Ҷ. IV. – Душанбе: Дониш, 1980. – С.20.

Одним из результатов этого процесса М.Ш. Бухорои считает возникновение лирического очерка.

В лирическом очерке эмоции и переживания автора, придавая публицистическому расследованию своего рода теплоту и мягкость, делают ближе к восприятию читателю документы, факты и общественные вопросы. Этот лиризм публицистического изложения является одним из важнейших средств, подчеркивающих значение социального вопроса, ставшего предметом расследования.

Наряду со всем этим, М.Ш. Бухорои подчеркивает, что лирический очерк с широкими своими возможностями недостаточно был использован таджикской литературой и в наше время не пользуется особым вниманием.

М.Ш. Бухорои относит к значительным публицистическим очеркам, очерк С.Айни “Герой таджикского народа Темурмалик”, очерк Джалала Икрами «Об одной горсти хлопка» (1948), очерк Рахима Джалила “Город Ленина на таджикской земле” (1957), очерк А. Шукухи “Ради почести воды и земли” (1962), очерк Ф. Ниёзи “Долина света” (1963).

Наряду с этим, исследователь выделяет другую разновидность очерка – очерка статьи и отмечает, что многократный повтор изложения общеизвестных простых фактов является особым свойством очерка статьи. Писатель начинает картину с небольших суждений, затем, переходит на рассуждения общего характера. В этой связи, в таком очерке художественная пометка и общие рассуждения следуют друг за другом. Однако, эта художественная пометка не становится причиной появления цепочки глубоких жизненных обобщений, а писатель ограничивается изложением нескольких общих газетных рассуждений. Литературовед в эту категорию очерков относит очерки Рахима Джалила “За горою высокой” (1955), “Сказания Куддусбобо” (1957) и нескольких других, написанных в этом стиле.

В числе многих разновидностей очерка внимание М.Ш. Бухорои более всего привлекают проблемные очерки, в которых просматриваются обсуждение вопроса, споры и прения, подтверждение и опровержение различных мнений, а человек изображается лишь с одной точки зрения, точки зрения отношения к проблемному вопросу или к одной из сторон того вопроса. В очерках А. Шукухи “Ради почести воды и земли” (1962), М. Наджмиддинова «Вода и благоустройство» (1973), «Цена земли для человека» (1972), Шоди Ханиф «Предгорье» (1974) выражены наиболее важные особенности современного таджикского очерка – серьезная постановка вопросов, требующих решения, их всестороннее изучение, подобающее осмысление и оказание содействия для их решения.

Вслед за подробным исследованием М.Ш. Бухорои выражает сожаление, что такие публицистические очерки, остро ставящие важные проблемы общества, всё еще незначительны в таджикской прозе.

В дополнение к этому М.Ш. Бухорои в литературе этого периода рассматривает разновидности биографического очерка (очерки Дж.Икрами «Один из героев нашего века» (1935), «Наставник» (1945), «Председатель» (1947), «Рисунок героя» (1948), «Аслия» (1953), «Судьба ткачихи» (1953), очерк Р.Джалила «Девушка из Уротеппа», очерки Ф. Ниёзи «На золотоносной земле» (1950), «Большое счастье» (1954) и «Прославленная девушка долины Кофарнихон» (1955)), научно-популярного очерка Р.Амонова «Следом за народной мудростью» (1961) и «Трехтысячелетняя сказка» (1973) и путевых

заметок. Относительно путевых заметок, отмечает его достаточно давнюю традицию, начиная с XI века («Сафар-наме» Носира Хусрава) вплоть до начала XX века, до преддверия Октябрьской революции.

По мнению М.Ш. Бухорои, в особенности в начале XX века, в книге Мирзо Сироджа Хакима «Подарки жителей Бухары» приобретают сильное звучание публицистические мотивы. Рассуждения и замечания автора занимают большое место, социальное содержание путевых заметок становится ярче, в котором просматривается одна новая идея – идея патриотизма. Эта особенность дореволюционных путевых заметок продолжается и в путевых заметках нашего времени с новым содержанием и в новой форме. Если М.Ш. Бухорои доброжелательно относится к теме и содержанию «Подарков жителей Бухары», то Х. Мирзозода относит критический дух произведения к его недостаткам и отмечает, что «если в путевых заметках Мирзо Сироджа Хакима «Подарки жителей Бухары» (начало XX века) ознакомление с экономическим и культурным развитием стран Запада вызывает скорбь и уныние, обусловленные отсталостью и неблагоустроенностью Средней Азии, то в путевых заметках советских авторов место впечатлений разочарования занимает чувство радости, надежды и гордости»¹.

Наряду с главными особенностями путевых заметок, М.Ш. Бухорои основной недостаток некоторых таджикских путевых заметок (произведение Дж. Икрами «В гостях у узбекских братьев» - 1953, произведение Ф. Ниязи «В стране друзей» - 1954 и другие) видит в том, что в них не просматривается образ не только отдельных лиц, но и образ коллектива и группы людей.

М.Ш. Бухорои занимался исследованием и других жанров таджикской литературы нового периода. Он считает рассказ началом творчества всех известных прозаиков современности. В тридцатых годах, пишет литературовед, такие писатели как Х.Карим, Р.Джалил и Б.Азизи выбрали рассказ в качестве основного жанра своего творчества. В литературе нового времени Х.Карим признан как основатель современной реалистической новеллы.

На начальном этапе возникновения таджикского реалистического рассказа М.Ш. Бухорои характеризует его как имеющего публицистическую окраску и отмечает, что во многих рассказах тридцатых годов публицистическая сторона имеет достаточно сильный оттенок, что иногда затрудняет проведение грани между очерком и рассказом.

М.Ш. Бухорои, затрагивая рассказ пятидесятых и шестидесятых годов, отмечает, что на литературной арене появилась группа молодых писателей - рассказчиков как Ф. Мухаммадиев, М. Ходжаев и другие, которые продолжили новое направление, уже сложившееся в таджикском рассказе. Их взгляд был направлен как на внутренний мир человека, так и на поучительные нравы людей, способных показать суть важных процессов современной жизни. Это мнение М.Ш. Бухорои относительно новаторства и плюрализма таджикских писателей было связано с изменением политической ситуации в Советском Союзе.

В целом, в советской художественной литературе, частью которой была таджикская литература, в годы, последовавшие за Великой Отечественной Войной (1941-1945 гг.), произошло качественное изменение. В этот период внимание писателей было направлено на историю борьбы народов за свободу и территориальную целостность родины и литераторы в определённой степени

¹ Мирзозода, Х. Махфилоро / Х.Мирзозода // Маори́ф ва маданият. – 1967. – 6 сент. – С.3.

перешагнули за рамки, установленные методом социалистического реализма и обратились к реальной действительности.

М.Ш. Бухорой отмечает другую привлекательную особенность современного рассказа и сводит ее к юмору и сатире. Для подтверждения своего тезиса, он особо отмечает, что в годы Великой Отечественной войны ненавистный образ фашистов был мишенью сатиры и юмора советских писателей.

Таким образом, исследователь считает рассказ одним из примечательных жанров таджикской литературы нового периода.

М.Ш. Бухорой в книге “Проза 1945-1974 годов” рассматривает и вопрос обращения литературы к теме войны и героизма в годы Великой Отечественной войны.

Учёный отмечает, что героизм советского народа в Великой Отечественной войне, беспрецедентная доблесть сыновей-патриотов Родины на поле боя и победа над фашистами открыли новую страницу в таджикской литературе. Участие таджикских воинов в боях против фашистской Германии, описание поля боя, картины военной жизни защитников Отечества и особые свойства борьбы ярко отражены в творчестве поэтов и писателей. Устода М.Ш. Бухорой крупные произведения Ф.Ниёзи – романы “Не думай, что в лесу пусто” и “Верность” считает ярким примером отражения боев, изложения событий, поведения людей на поле боя и картин военной жизни героев - борцов. Он в этот ряд относит и повесть “Благородные друзья” С.Улугзода.

Наряду с успехами М.Ш. Бухорой выражает свое мнение касательно тематических и стилистических недостатков упомянутых произведений. Например, М.Ш. Бухорой относительно первой части романа “Верность” Фотеха Ниёзи пишет следующее: “В произведении в основном перед нашими глазами проходят картины боя и события. Мы видим ловкость и силу воина, но для нас остаются неведомыми его внутренняя сила, его мысли и переживания в тот момент. Писатель почти пренебрегает внутренним миром души воина”¹.

Исследования устода Мухаммаджона Шакури Бухорой в изучении разновидностей жанров не ограничиваются тем, что было упомянуто. Этот вопрос раскрыть достаточно широко во второй главе диссертации.

В четвертом разделе второй главы “Исследование и изучение современной таджикской поэзии”, М.Ш. Бухорой наряду с изучением вопросов жанра и развития прозы таджикской литературы нового времени, также обращает особое внимание на изучение и рассмотрение поэзии этого периода и связывая все успехи и особенности нового периода таджикской литературы с именами двух выдающихся деятелей - Садриддином Айни и Абулкасымом Лахути, отмечает, что Абулкасым Лахути написал лучшие образцы таджикской новой поэзии. Наиболее важными его произведениями, имеющими большое идейно-художественное значение, являются «Кремль», «Красная революция», «Мы победим», «Поездка в Европу», и «Корона и знамя». Эти поэтические произведения показывают, что таджикская поэзия начала успешно осваивать реалистическое описание советской действительности, утверждение сегодняшней жизни и будущего социалистической страны”².

Наряду с А. Лахути М.Ш. Бухорой также занялся исследованием произведений певца мира Мирзо Турсун-заде, и написал несколько достойных

¹ Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик/ М. Шукуров. – Ҷ.ІV. – Душанбе: Дониш, 1980. – С.90.

² Шукуров, М. Раҳим Ҷалил / М. Шукуров, А.Сайфуллоев. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1959. – С.6.

внимания работ о деятельности поэта, теме и содержания его стихов, о поэтическом даре и славе поэта.

В статье “Народность поэзии Турсун-заде” литературовед отмечает, что из первых стихов Мирзо Турсун-заде явствовало, что он слагает стихи от сердца и от души¹. Также М.Ш. Бухорои отмечает, что ещё в первых стихах поэта фигурировали высшие идеи гуманизма, основными темами, затронутыми в его стихах было воспевание мира, дружбы, патриотизма, самосознания и самопознания. “Вопрос мира и войны, является вечным вопросом литератур народов мира... поэзия Турсун-заде отразила более высокий уровень самопознания народа, уровень нашего времени”².

М.Ш. Бухорои подчеркивает, что в стихах Мирзо Турсун-заде отражено чувство патриотизма и звучит сильный мотив защиты Родины.

В свою очередь, исследователь предпосылки гуманистических идей поэзии Мирзо Турсун-заде увязывает с гуманизмом Саади и в подтверждение своих слов примером приводит некоторые бейты:

Саади:

Род человеческий часть друг друга
Он сотворен из одной сути.
(Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд...)

Мирзо Турсунзода:

Я рад, но меня печалит невзгоды другого народа,
Перед моими глазами маячит разорённая страна.
(Шодам, аммо мехӯрам ғамъои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре).³

С точки зрения М.Ш. Бухорои, начиная с шестидесятых годов, в тематике и содержании стихов поэта происходит качественное изменение. В стихах “О, поэт!” (1962), “Высокое гнездо” (1968), “Перо” (1975), “Не теряй друзей” (1975) просматривается склонность к художественно-философскому обобщению.

С точки зрения М.Ш. Бухорои тема мира и дружбы народов в поэзии и публицистике М.Миршакар, в стихах М. Рахими, А. Дехоти и других также получает развитие, а общественная деятельность и общественная и политическая тематика, достаточно усиливают публицистический оттенок и дух патриотизма в поэзии и прозе.

Литературовед наряду с критикой и исследованием творчества ряда известных деятелей таджикской советской литературы, также переходит на анализ и рассмотрение таких вопросов литературы как эволюция и развитие литературных жанров, общность и особенность видов литературы и основные черты поэзии этого периода, посвящает этой тематике всеохватывающее исследование, примером которого является “Слово о лирике и её жизненном содержании”.

¹ Шукуров, М. Халкянти назми Мирзо Турсунзода / М. Шукуров // Шарки сурх. – 1961. – № 4. – С.147-154; – № 5. – С. 127

² Шукуров, М. Мактаби одамят (Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият) / М. Шукуров. – Душанбе: Адиб, 1991. – С.16.

³ Шукуров, М. Садои Осиёи мубориз (Ба муносибати 60-солагии М. Турсунзода). [Матн] / М. Шукуров // Маориф ва маданият, 1971, 23 окт. – С.2

Исследователь отмечает, что лирический стих выражает мысли и воззрения поэта посредством его индивидуальных эмоций. Устод М.Ш. Бухорои стихи Ф.Ансори “Красота возлюбленной в её искусстве”, “Красота жизни”, рубаи А.Сидки “Два сердца”, Б.Ходжи “Песня пастуха” и ряд других считает лучшими примерами лирической поэзии.

М.Ш. Бухорои подчеркивает, что в связи с тем, что предметом изображения лирики выступают мысли и различные переживания человека, она в действительности довольно адекватно выражает философию жизни. В поэзии каждого периода рассматривается философия того времени. М.Ш. Бухорои поэтов - классиков таджикско-персидской литературы считает выдающимися мыслителями: “Персидско- таджикская литература всегда с большой склонностью затрагивала вопросы жизни и судьбы человечества. Склонность к философии и дидактике была её наиболее важной особенностью. Публицистические мотивы, обращение к наиболее важным вопросам общественной и политической жизни, получившие большое значение с революционных лет, прибавили философскому содержанию таджикской поэзии новые качества, придали ей своего рода внушительность и особую общественную остроту”¹.

В связи с данной точкой зрения о “художественном философском восприятии”, исследователь, считая стихи Лоика Шерали ярким примером такого рода поэзии отмечает, что в его размышлениях не только отчетливо прослеживается заметный след стихов выдающихся поэтов таджикской классической литературы таких как Рудаки, Хайям, Саади и Хафиз, но и иногда в его творчестве просматривается “внутренняя связь” с произведениями выдающихся мировых поэтов и мыслителей таких как Гёте, Гейне, Уитмен, Э.Межелайтис, Р.Гамзатов и ряда других.

Литературовед особо отмечает публицистические мотивы поэм “Кровавый престол” П.Сулаймони, “Корона и знамя” А.Лахути и «Триста шестьдесят шесть сторон» Гаффор Мирзо.

В частности, устод М.Ш. Бухорои подчёркивает, что серия «Индийское сказание» (1947) является произведением, в котором “со многих сторон подытожено развитие таджикской социально-политической публицистической лирики и одновременно определены некоторые основные направления её последующего развития”².

Литературовед подчеркивает, что в поэмах «Кровавый престол» (1931) (её главный герой эмир Алимхан) и «Минарет смерти» (основной образ – образ крови) Пайрав Сулаймони с сильным романтическим духом, преследует цель изображения ужасающих картин феодального строя.

В этот период в литературе появились такие образы, которые олицетворяли признаки героев “сильного и крупного как гора телосложения”. М.Шакури поэму “Корона и знамя” (1935) А. Лахути считает лучшим примером этой разновидности таджикской поэзии. При этом исследователь считает эту поэму следованием (*назира*) за «Шахнаме» Фирдоуси “... в «Корона и знамя» использованы те способы типологизации, которые просматриваются в «Шахнаме»”³.

¹ Шукуров, М. Пахлуҳои таджики бадеи / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С.6.

² Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик/ М. Шукуров. – Ҷ.ІV. – Душанбе: Дониш, 1980. – С.6.

³ Шукуров, М. Пахлуҳои таджики бадеи / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С.94.

М.Ш. Бухорои аллегорические и романтические способы изображения не считает чуждыми к методу реалистического изображения и отмечает, что если обратить внимание на творчество поэтов, писавших в пятидесятых и шестидесятых годах, приходим к выводу о том, что и в их произведениях сильно влияние романтического духа. Исходя из этого, литературовед стихи и поэмы Мумина Каноата, Лоика, Кутби Кирома, Убайда Раджаба, Бозора Собира и других, считает привлекающими внимание.

В своих исследованиях М.Ш. Бухорои, особо подчеркивая свойство романтизма, отмечает, что вне зависимости от того, что это свойство присуще особым формам персидско-таджикской классической литературы, он также в советской литературе, приобретая новую особенность и качество, его идейно-эстетическое значение проявилось разнообразным способом¹. В увязке с этой темой М.Ш. Бухорои в качестве примера приводит стихи Г. Сафарзода “Наступило утреннее время”, Кутби Кирома “Будь я лучом”.

В целом умозаключения М.Ш. Бухорои относительно таджикской поэзии и стиля изложения поэтов нового времени представляются привлекательными и поучительными. Исследования М.Ш. Бухорои в этом направлении, являясь беспристрастными и сердечными, с убедительным научным и принципиальным свойством, заслужили достойное место в истории таджикской литературы.

Третья глава диссертации - “Устод Садриддин Айни в исследовании Мухаммаджона Шакури Бухорои” состоит из двух разделов. В первом разделе этой главы - “Жизнь устода С.Айни с точки зрения М.Ш. Бухорои”, рассмотрен вопрос биографии устода Садриддина Айни в работах М.Ш. Бухорои.

Если в полном объёме представить все работы М.Ш. Бухорои о жизни и деятельности устода Айни, выясняется, что он отследил путь творческой деятельности Айни, начиная с одного из передовых просветителей начала XX века до его становления выдающимся мастером прозы.

М.Ш. Бухорои в научном плане рассматривая основные вехи творчества устода Айни, написал множество работ о разных аспектах его жизни и творчества. Разные стороны жизни и деятельности С. Айни, личность и место устода Айни в истории и культуре таджикского народа, защиты, ознакомления и подтверждения факта богатства истории таджикского народа, его достойная заслуга в области сохранения языка, духовности, почитания национальных ценностей таджиков, в частности гуманитарный, международный и национальный аспект его прозы, сущность восточной и западной близости в его произведениях составляют и основное содержание исследования писателя со стороны М.Ш. Бухорои. Большинство из вышеупомянутого изложено в книгах “Садриддин Айни – выдающийся исследователь истории таджиков”, “Взгляд на таджикскую литературу двадцатого столетия”.

М.Ш. Бухорои в своих работах освещает подробности жизни корифея Садриддина Айни, начиная с даты рождения, социального происхождения до его знакомства с Шарифджон-Махдумом Садри Зиё, его духовного воспитания и совершенствования образования под влиянием просветительского наследия Ахмада Дониша, благородные черты устода, включая его любовь к Родине, высокое чувство самосознания и национального самопознания, скромность, чистосердечность, чистая совесть, а также его доброжелательность и забота о творческой молодёжи, и, в свою очередь, бытность Айни высокотребовательным

¹ Ҳамон ҷо: - С.104.

учителем. М.Шакури глубоким образом исследует все этапы творчества писателя и комплекса его произведений, на чём мы остановимся ниже в этом разделе.

М.Ш. Бухорои в статье “Отец нации” (1995) подробно освещает жизнь и творчество устода Айни. На основе анализа литературовед пишет, что любовь к поэзии Айни под влиянием своего отца любителя поэзии, испытывал с младенческого возраста. Эта привязанность к поэзии в Бухаре в литературном кружке Шарифджон-Махдума Садри Зиё, в беседах с поэтами того времени и молодых любителей приобретала большую притягательность. Иногда когда ему наскучили занятия в медресе, он некоторое время занимался только литературой. Некоторое время он “повторно прочёл дивани Соиба и Джами”. И наконец, в 1895 году он сам начал писать стихи.

В процессе пространных и содержательных исследований М.Ш. Бухорои, отмечая в те годы необходимость появления школ нового образца, подчеркивает составление устомом Айни нескольких книг для этих школ.

“Жизнь Айни была наполнена доблестью и подвигом, примером могущества и величия человека... В его личности были олицетворены возможности человека и народа и ему удалось со всей полнотой изобразить боль и печаль, горе и радость, мечты и чаяния трудового народа, его решимость и волю к свободе”¹.

Второй раздел третьей главы - “Взгляды М.Ш. Бухорои о творческой деятельности устода Айни” в свою очередь делится на два подраздела и посвящен научной и литературной деятельности устода Садриддина Айни. Литературовед связывает научную и литературную деятельность с двумя периодами развития таджикской литературы: 1) с конца XIX века в увязке с политической, экономической и социальной обстановкой Бухарского эмирата; 2) до конца 50-х годов XX века, с годами жизни Айни в Советском Союзе.

1) “Образец таджикской литературы” и “Воспоминания” в исследованиях М.Ш. Бухорои. В 1926 году устод Айни выпустил книгу под названием «Образец таджикской литературы», которая составлена в форме антологии (*тазкира*) и охватывает краткую биографию персидско-таджикских поэтов и писателей и примеры из произведений более 212 литераторов, проживавших в Мавераннахре в течение одного тысячелетия, начиная от устода Рудаки (X век) и кончая Пайравом Сулаймони: “устод Айни показал написание предками таджиков в течении одной тысячи лет произведений мирового значения, чтобы продемонстрировать всем, что таджикская нация имеет высокую древнюю культуру и что его язык» - это не «подпорченное фарси»² [11, с.43].

Фундаментальный труд “Образец таджикской литературы” на первом этапе творчества писателя имеет определяющее значение.

Книга написана в форме антологии и состоит из трех частей. В книге вначале приводится биография, за которой следуют примеры из произведений каждого литератора. Сведения Айни, несмотря на краткость, являются значительными. В «Образце таджикской литературы» упомянуты Рудаки, Ибн Сина, Камол Худжанди, Алишер Наваи, Восифи, Косим Кохи, Мушфики, Сайидо, Ахмад Дониш, Шохин, Савдо, Асири, Хайрат, Джавхари, каждый, из, которых был искусным литератором и имел свой индивидуальный творческий почерк.

¹ Шукуров, М. Бузургии Айни аз бузургии халқ / М.Шукуров // Коммунисти Тоҷикистон. – 1978. – № 3. – С. 23-32.

² Шакурӣ, М. Равшангари бузург. Ба ифтихори 80-умин солгарди наشري “Намунаи адабиёти тоҷик” / М.Шакурӣ. - Душанбе: Адиб, 2006. – С.43.

Суть «Образца таджикской литературы», которая охватывает всю антологию, М.Ш. Бухорои усматривает в национальном самосознании и самопознании.

Книгу «Образец таджикской литературы» Садириддина Айни исследователь считает «первым большим произведением нового таджикского литературоведения»¹, выдающимся достижением таджикской литературоведческой науки в XX веке, удостоившим высокой оценки мировых учёных.

В диссертации подробно рассмотрены вопросы, включённые в антологию, ставшие доводом для опровержения искажений пантюркистов, а также её научное, литературное и историческое значение.

Как было отмечено ранее, темой кандидатской диссертации устода М.Ш. Бухорои была «Идейно-художественные особенности «Воспоминаний» устода Айни». Литературовед Мухаммаджон Шакури Бухорои, уделяя большое внимание творчеству устода Айни, определяет общечеловеческие ценности произведений писателя, включая «Воспоминания».

М.Ш. Бухорои чётко и ясно показывает стилистические особенности творчества устода Айни на примере «Воспоминаний». Другую творческую особенность писателя литературовед видит в том, что в его основных произведениях широко использованы материалы его собственной биографии и воспоминания. По словам исследователя «Материал воспоминаний привлечён в творчестве Айни двумя путями. Первый путь сводится к тому, что люди и знаменательные события, свидетелями которых был сам писатель, включены в некоторые его художественные произведения как образы или как эпизоды и второй путь - использование Садриддином Айни своих приключений — «сочинение биографических рассказов и очерков»².

Одна из ярких особенностей творчества Садриддина Айни сводится к тому, что в нем материалы воспоминаний и биографии занимают важное место. По словам М.Ш. Бухорои следование устода Айни за прогрессивными традициями сочинения воспоминаний классиками таджикской литературы, отчетливо прослеживается в написании «Воспоминаний». В этом отношении М.Шакури пишет, что в «Воспоминаниях» устода Айни более всего отчётливо прослеживается традиция сочинения воспоминаний Зайниддина Махмуда Восифи и его произведения «Бадоеу-л-вакоеъ», являющегося выдающимся примером воспоминаний в персидско-таджикской классической литературе, а также биографические произведения А.М. Горького.

М.Ш. Бухорои в четырёх главах диссертации «Идейно-художественные особенности «Воспоминаний» устода Айни» подробно анализирует все жанровые особенности, тематику, события и случаи, отразившиеся в книге, жизнь героев произведения и цель написания книги. Литературовед относительно значения произведения пишет, что: «В наше время называют «Воспоминания» энциклопедией жизни таджикского народа в конце XIX века, что не противоречит действительности»³.

¹ Шакурӣ, М. Равшангари бузург. Ба ифтихори 80-умин солгарди нашри «Намунаи адабиёти тоҷик» / М.Шакурӣ. - Душанбе: Адиб, 2006. – С.93.

² Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо» - и устод С.Айнӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – С.8-9.

³ Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо» - и устод С.Айнӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – С.55.

М.Ш. Бухорои при анализе и изучении “Воспоминаний” обратил особое внимание на несколько моментов. Во-первых, он, серьёзно анализируя содержание и форму произведения, прилагает усилия показать мастерство писателя в создании обобщенного образа народа; также прилагает усилия рассмотреть значение “Воспоминаний” в “общем процессе истории развития классической и современной таджикской литературы”. В нашей диссертации подробно рассмотрены заключения М.Шакури касательно “Воспоминаний”.

2) Взгляд М.Ш. Бухорои на “Одина”, “Дохунда” и “Рабы”. М.Ш. Бухорои называет повесть «Одина» и роман “Дохунда” устода Айни первыми произведениями таджикской реалистической прозы. При этом с точки зрения стиля, средств художественного изображения, в особенности реалистической системы ее героев, считает повесть “Одина” превосходящей все другие произведения в таджикской литературе. М.Ш. Бухорои усматривает в повести “Одина” одного труженника, одного крестьянского сына, выступающего как главный герой, положение, жизнь, чувства, переживания и мысли которого стали предметом внимательного изучения

В завершении анализа повести “Одина” М.Ш. Бухорои пишет следующее: “Айни, выбирая представителя трудового народа героем художественного произведения, предметом своего исследования сделал его простые человеческие качества и обыкновенные условия его жизни. Благодаря “Одина” простой человек, каждодневная его жизнь, его простые мысли и чувства, земные его мечты и чаяния проникли в таджикскую литературу, биение его человеческого сердца дошло до слуха мирового читателя”¹. М.Ш. Бухорои, считая повесть “Одина” цементирующей фундамент гуманизма таджикской советской литературы, высоко оценивает её роль в направлении социального самопознания трудящихся.

“Дохунда” является первым таджикским реалистическим романом. М.Ш. Бухорои в «Дохунда» высоко оценивает исследовательский взгляд писателя и отмечает, что в романе конкретные детали жизни, реалистические подробности в изображении человека и сцен жизни занимают видное место. Устод М.Ш. Бухорои при этом заключает, что писатель в романе “Дохунда” изображает противоречивую жизнь трудового народа. Одна из особенностей романа “Дохунда”, в исследовании литературовед сводится к тому, что он называет роман и историческим и романом на современную тему.

М.Ш. Бухорои считает «Рабы» наиболее крупным эпическим произведением устода Садриддин Айни, написанным благопристойным стилем. Д. И.С. Брагинский так определяет место этого романа: «Роман «Рабы» является эпопеей и её главной художественной стилистической особенностью является благопристойность. Писатель стремится к тому, чтобы в романе все было изображено широко, великолепно и с блестящей краской с тем, чтобы все образы были показаны отчётливо, ничто не оставалось тусклым и чтобы все было доведено до конца»².

М.Ш. Бухорои в поддержку слов И.С. Брагинского подчеркивает, что “Айни счёл необходимым делиться со своим народом своим богатым впечатлением, увиденным и изученным. Он с удивительным усердием и скоростью, что ранее не было отмечено в его деятельности, начал писать произведения... Он начав

¹ Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1987. – С.85.

² Брагинский, И.С. Жизнь и творчество Садриддина Айни / И.С. Брагинский. - М., 1959. – С.144.

художественную прозу не из рассказа, а из больших повестей – «Бухарские палачи» и «Одина», и без промедления перешел на роман («Дохунда») и роман-эпопею («Рабы»)¹].

Относительно романа «Рабы» М.Ш. Бухорои подчеркивает, что в романе более расширился простор описания, события и жизненные случаи по сравнению с «Дохунда» просматриваются в несколько раз больше. Почерк Айни в романе «Рабы» это сильный почерк писателя - реалиста, описавшего сложные жизненные картины совершенно конкретно. При этом, хотя и просматривается поверхностное решение некоторых серьёзных социальных противоречий, но в целом в этом произведении устод Садриддин Айни всецело повернулся лицом к стилю описания глубокого исследования. Однако, касаясь этого вопроса, М.Шакури исследование событий и человека считает более совершенным в повести «Смерть ростовщика» и романе «Воспоминания»².

В **заключении** диссертации конкретным образом подытожены результаты исследования:

1. Мухаммаджон Шакури Бухорои относится к плеяде известных литературоведов, внесших достойный вклад в развитие таджикской литературоведческой науки. Научная деятельность М.Ш. Бухорои в истории таджикского литературоведения охватывает разные аспекты и имеет свои особенности, затрагивающие вопросы литературоведения, истории, языковедения, культуры и духовности [1-А].

2. Достаточно широк круг исследований М.Ш. Бухорои, охватывающий, в частности, важнейшие вопросы истории литературы и таджикской литературы нового времени. М.Ш. Бухорои более всего обращал внимание на вопросы, изучение которых призвано способствовать решению проблем таджикской литературы – древней, средневековой и современной [3-А], [4-А], [5-А].

3. Изучение истории классической литературы в его научной деятельности занимает достойное место. В этой области М.Ш. Бухорои, поднимая широкий круг вопросов литературоведения классической литературы, предлагает эффективные направления исследования [3-А], [4-А].

4. Освещение вопросов традиций и новаторства, использование традиций предшественников относительно создания художественного произведения и народности современной таджикской литературы в сборнике статей Садриддина Айни являются серьёзным шагом при исследовании данных вопросов и всестороннего изучения творчества Айни [2-А], [4-А] [6-А], [7-А].

5. М.Ш. Бухорои всю свою жизнь искренне и с большой привязанностью посвятил изучению, исследованию и рассмотрению таджикской классической литературы и литературы нового времени [1-А].

6. Изучение жизни и наследия этого учёного, его научные и литературные воззрения, сущность, принципы, стиль анализа и его вклад в исследование вопросов истории литературы, представляя собой большую важность, оказывают должное содействие в развитии современной литературоведческой науки [1-А].

7. Плодотворная деятельность исследователя М.Ш. Бухорои, его пронизательность и богатый опыт в исследовании описанных обстоятельств в художественных произведениях, его старания и борьба в деле продвижения литературы и художественной мысли народа, чистоты литературного

¹ Шукуров, М. Диди эстетикки халк ва насри реалистӣ / М. Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1973. – С.9.

² Ҳамон ҷо: - С.12.

таджикского языка, уважение к добрым традициям предков в деле творения и сочинения художественного произведения, свежий взгляд на средства изображения в художественном произведении и призыв к размышлению и подытоживанию взглядов известны не только в нашей стране, но и за её пределами [1-А].

8. Изучение вопросов таджикской литературы нового времени, становление нового направления литературоведения во многом связаны с именем и личностью устода Мухаммаджона Шакури Бухорои. В современном литературоведении большинство исследователей в области изучения литературы, следует за направлением и методом исследования устода М.Ш. Бухорои и с успехом использует его способ анализа и стиль изложения [5-А].

Основное содержание диссертации отражено в следующих работах диссертанта:

Публикации автора в научных изданиях, зарегистрированных в ВАК РФ и ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Набиева, М. Назаре ба зиндагиномаи Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2014. – №3/9 (154). – С.257-259.

[2-А]. Набиева, М. Шинохти Садриддин Айнӣ аз нигоҳи Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. – Душанбе, 2015. – №4/7 (180). – С. 163-167.

[3-А]. Набиева, М. Назари Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ ба бозтоби арзишҳои миллии дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2017. – №4/7. – С. 195-198.

[4-А]. Набиева, М. Таъсирпазирии шоирони давраи нави адабиёти тоҷик аз осори Абдурраҳмони Ҷомӣ дар пажӯҳиши устод Шакурии Бухороӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – №8. – Қисми II. – С. 189-194.

[5-А]. Набиева, М. Таҳқику баррасии назми муосири тоҷик дар пажӯҳиши М.Шакурӣ / М. Набиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – №4. – С.175-178.

Публикации автора в других изданиях:

[6-А]. Набиева М. Истикболи Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ аз Садриддин Айнӣ / М. Набиева // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба 25-солагии Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.

[7-А]. Набиева М. Ақидаҳои М. Шакурӣ доир ба фаъолияти эҷодии устод Айнӣ («Намунаи адабиёти тоҷик») / М. Набиева // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (солҳои 2019-2021)» ва «400-солагии Миробид Сайидои Насафӣ». – Душанбе, 2019.

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

кори диссертациони **Набиева Мехрангез Назаровна дар мавзӯи «Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ – муҳаққиқи таърихи адабиёти тоҷик»**, ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси **10.01.01.** - Адабиёти тоҷик пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ, адабиётшинос, муҳаққиқ, таърихи адабиёт, адабиёти давраи нав, анъана, навоарӣ, суннатҳои адабӣ, назира, таъсирпазирӣ, насри муосир, назми муосир, мавзӯ, мундариҷа, жанр, услуб.

Диссертатсияи номзадӣ таҳқиқи зиндагиномаву фаъолияти эҷодии Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ ва таъйин намудани саҳм ва ҷойгоҳи адабиётшиносро дар илмҳои адабиётшиносӣ фаро гирифтааст. Муаллиф дар асоси маълумоти сарчашмаҳои илмӣ, тарҷумаҳои ҳақиқӣ ва осори ба таҳқиқи таърихи адабиёти тоҷик бахшидаи ӯро мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор додааст. Асарҳои сершумори адабиётшинос дорои аршишҳои баланд ва дастовардҳои назаррас буда, хидматҳои ӯ дар роҳи таҳқиқи масъалаҳои назарӣ ва амалии адабиёти гузаштаи форсу тоҷик ва мушкилоти адабиёти муосири тоҷик беназир аст.

Муаллиф таъкид менамояд, ки омӯзиши аҳвол ва осори илмӣ ин донишманд, назарияҳои илмиву адабӣ, моҳият, усул, сабки таҳқиқ ва саҳми ӯ дар омӯзиши масоили таърихи адабиёт хеле муҳим буда, барои инкишофи илми адабиётшиносии муосир судманд мебошанд.

Баҳси меҳварӣ дар диссертатсия таҳлил ва баррасии комплекси фаъолияти илмӣ академик Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ – дар иртибот ба таърихи адабиёти зиёда аз ҳазорсолаи классикӣ ва муосири тоҷик мебошад, ки масъалаҳои актуалии адабиётшиносӣ, таърих, забоншиносӣ, фарҳангу маънавият самти фаъолияти пурмухтавои илмӣ ӯро ташкил медиҳанд.

Муаллиф қайд менамояд, фаъолияти илмӣ устод Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ ҳамчун муҳаққиқи таърихи адабиёти тоҷику форс тавачҷуҳи адабиётшиносонро ҳанӯз дар ибтидои солҳои 50-уми садаи ХХ ҷалб намуда буд. М.Ш. Бухорӣ мундариҷаи ғоявии адабиёт ва моҳияти эстетикӣ онро дар ҳамбастагӣ бо масъалаҳои поэтика ва услуб таҳлил намуда, ба таҳқиқи равияи навоарӣ дар адабиётшиносии тоҷик роҳ кушод. Доираи таҳқиқоти илмӣ ин олим бағоят васеъ буда, аз ҷумла, муҳимтарин масъалаҳои таърихи адабиёт ва адабиёти давраи навоарӣ тоҷикро фаро гирифтааст. Муҳаққиқ бештар ба масъалаҳои рӯ овардааст, ки омӯзиши онҳо барои кушодани гирехҳои мушкилоти адабиёти тоҷик - адабиёти қадим, асримиёна ва муосир ёрӣ мерасонад.

Муаллиф инчунин иброз медиҳад, ки асоси пажӯҳиши адабиётшинос ошкор намудани навоарӣҳои эстетикӣ нависандагони ҷаҳон, мустаҳкам намудани асосҳои методологӣ, назари бориз доштан дар дарки ҷараёнҳои адабӣ, далелнокии фикр ва баҳогузориҳои ҳаққониву одилона ба осори бадеӣ ташкил менамояд, ки дар осори пурмухтавои ӯ хеле равшан акс ёфтаанд.

Дар маҷмӯъ, таҳқиқи рӯзгору осор, таҳқиқоти гуногуни ба масъалаҳои мухталифи таърихи адабиёти тоҷик бахшидаи адабиётшинос ва ҳамчунин, баёниҳои назарияи натиҷагирҳои диссертант дар баррасии арзиш ва ҷойгоҳи адабиётшинос дар илмҳои адабиётшиносии ватаниву хориҷӣ мусоидат менамоянд.

АННОТАЦИЯ

к диссертационной работе **Набиевой Мехрангез Назаровны** на тему «**Мухаммаджон Шакури Бухорои – исследователь истории таджикской литературы**», представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности **10.01.01.** – Таджикская литература.

Ключевые слова: Мухаммаджон Шакури Бухорои, литературовед, исследователь, история литературы, литература нового периода, традиции, нововведения, литературные традиции, подражание, восприимчивость, современная проза, тема, содержание, жанр, стиль.

Кандидатская диссертация охватывает исследование жизни и творческой деятельности Мухаммаджона Шакури Бухорои и определение его вклада и места литератора в литературоведческой науке. Автор на основе изучения сведений научных первоисточников, автобиографических материалов и произведений, написанных литератором, подверг рассмотрению и изучению его труды, посвященные исследованию истории таджикской литературы. Многочисленные труды Мухаммаджона Шакури Бухорои имеют высокую научную ценность, а его заслуги в деле исследования теоретических и практических вопросов классической персидско-таджикской литературы и проблем современной таджикской литературы бесценны.

Автор диссертации подчёркивает важность изучения жизни и научного наследия великого ученого, его научные и литературные теории, сущность, приёмы, стиль исследования и его вклад в изучение проблем истории литературы, которые очень важны для развития литературоведческой науки.

Стержневой полемикой в диссертации является анализ и комплексное изучение научной деятельности академика Мухаммаджона Шакури - во связи с тысячелетней историей классической литературы и современной таджикской литературы и актуальных вопросов литературоведения, истории, языкознания, культуры и духовности, которые являются направлением его содержательной научной деятельности.

Автор также отмечает, что научная деятельность академика Мухаммаджона Шакури как исследователя истории таджикско-персидской литературы привлекала внимание литературоведов еще с начала 50-ых годов XX века. М.Ш. Бухорои проанализировав идейное содержание литературы и ее эстетическую суть во взаимосвязи с вопросами поэтики и стиля, открыл путь к новому направлению в таджикском литературоведении. Круг научного исследования ученого очень широк и охватывает важнейшие вопросы истории литературы и таджикской литературы нового периода. Автор диссертации свое основное внимание направил на те вопросы, изучение которых может помочь в устранении проблем таджикской литературы – древнейшей, средневековой современной.

Автор также выражает свое мнение о том, что основой исследования литературоведа является раскрытие эстетических нововведений отдельных писателей, укрепление методологических основ, имение своего видения при восприятии и познании литературных течений, аргументирование мыслей и справедливая оценка относительно литературного произведения и все это очень чётко выражено в его содержательном литературном наследии.

В общем, исследование жизни и наследия литературоведа, посвященные различным вопросам истории таджикской литературы, а также теоретические рассуждения диссертанта и его подытоживания будут способствовать рассмотрению значения и места литературоведа в отечественной и зарубежной литературоведческой науке.

ANNOTATION

to the dissertation work of **Nabieva Mehrangez Nazarovna** on the theme “**Mukhammadjon Shakuri Bukhoroi** – researcher of the history of Tajik literature”, submitted for the degree of Candidate of Philological Sciences in the specialty **10.01.01**. – Tajik literature.

Keywords: Mukhammadjon Shakuri Bukhoroi, literary critic, researcher, history of literary, literature of the new period, traditions, innovations, literary traditions, imitation, receptivity, modern prose, theme, content, genre, style.

The dissertation covers the study of the life and creative activity of Muhammadjon Shakuri Bukhoroi and the determination of his contribution and place as a writer in literary studies. The author, based on the study of information from scientific primary sources, autobiographical materials and works written by the writer, subjected his works devoted to the study of the history of Tajik literature to consideration and study. Numerous works of Mukhammadjon Shakuri Bukhoroi are of high scientific value, and his merits in the study of theoretical and practical issues of classical Persian-Tajik literature and problems of modern Tajik literature are invaluable.

The author of the dissertation emphasizes the importance of studying the life and scientific heritage of the great scientist, his scientific and literary theories, the essence, techniques, style of research and his contribution to the study of problems of literary history, which are very important for the development of literary science.

The core controversy in the dissertation is the analysis and comprehensive study of the scientific activity of Academician Mukhammadjon Shakuri in connection with the thousand-year history of classical literature and modern Tajik literature and topical issues of literary studies, history, linguistics, culture and spirituality, which are the direction of his meaningful scientific activity.

The author also notes that the scientific activity of academician Mukhammadjon Shakuri as a researcher of the history of Tajik-Persian literature has attracted the attention of literary scholars since the early 50s of the XX century. M. S. Bukhoroi analyzed the ideological content of literature and its aesthetic essence in relation to the issues of poetics and style, opened the way to a new direction in Tajik literary studies. The scope of scientific research of the scientist is very wide and covers the most important issues of the history of literature and Tajik literature of the new period. The author of the dissertation focused on those issues, the study of which can help in eliminating the problems of Tajik literature – the oldest, medieval and modern.

The author also expresses his opinion that the basis of the study of the literary critic is the disclosure of aesthetic innovations of individual writers, strengthening the methodological foundations, having one's own vision in the perception and cognition of literary trends, argumentation of thoughts and a patient assessment of a literary work, and all this is very clearly expressed in its substantial literary heritage.

In General, the study of the life and literary heritage, devoted to various aspects of the history of Tajik literature and the theoretical arguments of the dissertation and its outline will facilitate consideration of the value and location of literature in Russian and foreign literary science.